

PAPER DETAILS

TITLE: II. Mesrutiyet'ten Günümüze Kur'an Mealleri

AUTHORS: Mustafa ÖZTÜRK

PAGES: 140-191

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652675>

II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kur'an Mealleri

Mustafa ÖZTÜRK*

Giriş

Günümüz Türkiye'sindeki Müslümanların Kur'an mealleri bakımından oldukça zengin bir mirasa sahip olduğu söylenebilir. Zira Cumhuriyet'in başlangıcından bugüne kadar geçen zaman zarfında iki yüz kadar meal okuyucuyla buluşmuş gözükmektedir. Meallerin sayısındaki bu kabarıklık, Türkçe Kur'an çevirilerinin tarihî ve siyasi serüveniyle ilgili başlık altında ele alınacağı gibi, bilhassa 1980'li yılların Türkiye'sinde kendisinden söz ettiren Kur'ancılık-Mealcilik akımının bize göre iyi niyetten beslenen ve fakat yanlış istikameti gösteren eleştirel söylemleri ile 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ulusal medyada marjinal fikir ve düşüncelerini geniş kitlelere duyurma imkânı bulan bazı İlahiyatçıların "İslam Kur'an'dan ibarettir" mottosuyla özetlenebilecek revizyonist yaklaşımlarının popülerlik kazanmasıyla yakından ilgilidir.

İslam'ın en doğru ve en saf şekilde ancak Kur'an'dan öğrenilebileceği, dinî kaynak olarak salt Kur'an okunması, salt Kur'an'a başvurulması gerektiği tezini içeren bu yaklaşım gerek dinî-ilmî geleneği adamakıllı sorgulamanın lüzumuna inanan entelektüel Müslümanlar, gerekse az çok dinî duyarlığa sahip olan ve fakat hem tercih ettikleri dünya görüşü hem de hayat tarzı itibarıyla geleneksel dinî düşünce ve pratiklere mesafeli duran, dolayısıyla mevcut hâllerine uygun bir dinî söylem arayan elitist zümreler tarafından çok cazip bir teklif gibi algılandı ve bu algı/olgu Türkiye'de meallerin geniş ölçekli rağbet görmesine yol açtı. O kadar ki meal okuma kültürünün lehinde gelişen serüvene muhafazakâr gelenekçi kimlikleriyle tanınan birçok tarikat ve cemaat de dâhil olmak üzere hemen hiçbir dinî grup kayıtsız kal(a)madı ve yakın geçmişte birçok grup/cemaat kendi müntesiplerine münhasır denebilecek mealler hazırladı.

Türkçe meallerin günümüzde çok kabarık bir sayıya ulaşmasına yol açan düşünsel ve entelektüel alt yapının 19. yüzyıldaki ıslah ve tecdit faaliyetlerine

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

bağlı biçimde oluştuğu tespitinde bulunulabilir. Şöyle ki bu yüzyıl İslam ümmetinin tarihteki en zor zamanlarından biri ve belki de birincisi olmuştur. Çünkü asırlar boyu İslam'ın dünya üzerindeki en büyük siyasi gücünü temsil eden Osmanlı Devleti 19. asırda artık yolun sonuna gelmiş, bu asırda Hindistan'dan Mısır'a, Balkanlar'dan Kırım ve Kafkaslara kadar İslam coğrafyasının çok önemli parçaları işgale uğramıştır. Ehl-i küfrün İslam dünyasına galebe çalması ve muzafferiyetin hep Ehl-i küfürde kalması anılan yüzyıldaki birçok Müslüman âlim ve mütefekkeri ciddi bir durum değerlendirmesine ve Batı karşısındaki çok yönlü mağlubiyet engelini aşma yolunda köklü bir hal çaresi bulma arayışına sevk etmiştir.

İşte böyle bir vasatta, İslam'ın temelde yanlış anlaşılıp yanlış yaşandığı ve bu yüzden geri kalındığı teşhisinden hareketle savunulan ıslah ve tecdit söylemi ekseninde, bilhassa Hint alt kıtası ile Mısır coğrafyasında, tarihin seyrini yeniden Müslümanların lehine çevirmenin yolunun dinî geleneği ve bilhassa Hadis-Sünnet'i çok ciddi bir şekilde sorgulamaktan geçtiği ve bütün bunlarında din konusunda salt Kur'an'a başvurmakla mümkün olabileceği tarzında uç fikirler savunulmaya başlanmıştır. Mesela, Hint alt kıtasında Seyyid Ahmed Han'ın (ö. 1898) entelektüel katkılarıyla oluşan ve 1902'de Abdullah Çekrlevî (ö. 1914) tarafından "Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'ân" adıyla kurumsallaştırılan Kur'ancılık ekolü söz konusu fikirlerin en sıkı savunucuları olarak tarihe geçmiştir. Aynı zaman diliminde Muhammed Tevfik Sıdkî (ö. 1920) Mısır'da "İslam Kur'an'dan ibarettir" iddiasını savunmuş¹ ve bu iddia *Mecelletü'l-Menâr* platformunda birkaç yıl kadar sürecektir bir tartışmaya zemin oluşturmuştur. Yine Mısır'da Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza'nın (ö. 1935) öncülük ettiği Menar ekolüne ait görüşler ılımlı Kur'ancılık denebilecek bir muhtevaya sahip olmuştur. Bu ekolün dinî düşünce tarzı daha radikal ve sekter bir üslupla Hasan el-Bennâ (ö. 1949) ve Seyyid Kutub (ö. 1966) gibi şahsiyetlerin görüşlerine de yansımıştır. Yine aynı düşünce tarzı, "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı; asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" dizelerinden de anlaşılacağı gibi, Mehmed Akif (ö. 1936) gibi bazı İslamcılar tarafından Türkiye'ye taşınmıştır.

Diğer taraftan, Hint alt kıtasında Mirzâ Gulam Ahmed'in (ö. 1908) tesis ettiği Kâdiyânîlik-Ahmedîlik hareketinin Lahor kolunun lideri olarak tanınan ve Kur'an-Tefsir konusunda Seyyid Ahmed Han ve ekolünün etkisinde kaldığı anlaşılan Mevlana Muhammed Ali'nin (ö. 1951) *The Holy Qur'an with English Translation and Commentary* (Lahor 1917) adlı meal-tefsirindeki birçok modern(ist) görüş ve yorum Mehmed Akif Ersoy'un damadı Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) *Tanrı Buyruğu* isimli eseri sayesinde Türkçe meal-tefsir literatüründe kendisine yer bulmuştur. Ancak bu durum Hasan Basri Çantay

1 Bkz. M. Tevfik Sıdkî, "el-İslâmu Hüve'l-Kur'ânu Vahdeh", *el-Menâr*, c. 9/7 (1906), s. 516-517.

(ö. 1964) gibi bazı âlimler tarafından Ehl-i sünnet itikadına karşı bir tehdit olarak algılanmış ve gerek bu tehdit algısıyla gerek kendi nazarında sahih dinî geleneğe hizmet amacıyla Çantay da bir bakıma Sünnî izahlı bir Kur'an meali hazırlamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde tartışılan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kurucu siyasî otorite tarafından da savunulan Ulusçuluk-Türkçülük ideolojisiyle bağlantılı dinde reform projesi ve bu proje kapsamında 1926'da nabız yoklamasıyla başlatılıp 1932 Ramazan'ında çok boyutlu biçimde hayata geçirilmeye çalışılan Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet uygulaması da Kur'an çevirileriyle ilgili serüvende çok önemli bir hâdise olarak tarihe geçmiştir.²

Kısaca değindiğimiz bu tarihî ve siyasî gelişmelerin bir neticesi ve semeresi olarak hem modern Türkiye'nin dinî yayın müktesebatında önemli bir yer tutan, hem giderek taliplisi artan, hem de diğer dinî yayınlara nispetle daha fazla satış ve kâr marjına sahip olan mealler kantitatif açıdan "enflasyon" kelimesiyle ifade edilebilecek düzeyde olmakla birlikte, kalitatif açıdan maalesef iyi seviyede değildir. Mealler üzerine çalışma yapan birçok araştırmacı ve akademisyen tarafından da ifade edilen bu husus, Türkçedeki telif/tercüme mealleri tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada da gösterilecektir. Ancak bir makale metninin imkân ve sınırları dâhilinde mütedavil meallerin tümünü tek tek ele alıp değerlendirmek mümkün değildir. Bu yüzden tanıtım ve değerlendirmede, belli başlı mealler üzerinde münhasıran durulacak, herhangi diye nitelendirilebilecek mealler ise genel değerlendirme kapsamında tutulacak, hâliyle birtakım genellemeler mukadder olacaktır. Mealde belli başlılık noktasında ise ilgili mealin diğerlerine göre farklı bir hüviyete sahip bulunması, çok okunur olması yahut belli bir düşünce, ekol ve ideolojiyi yansıtmaması gibi hususiyetler dikkate alınacaktır. Bütün bunların yanında, çalışmamızın alt başlıkları altında işlenecek konular birbiriyle bağlantılı olduğu için, ister istemez aynı hususlara tekrar atıfta bulunulacak, dolayısıyla birtakım tedahüller kaçınılmaz olacaktır.

Meal Kelimesinin Anlam İçeriği ve Terimleşme Hikâyesi

Arap dilinde, "bir şeyin başlangıcı ve sonu, rucû etmek, gayeye ulaşmak, noksan olmak, noksanlaştırmak" gibi manalara gelen *evl* kökünden³ türemiş bir mimli master ve "ulaşılacak hedef, gaye" manasında bir ism-i mekân olan meal kelimesi günümüz Türkçesinde dar ve özel manada kullanılan bir terim olma özelliğine sahiptir. Kelime son dönem Osmanlı Türkçesinde "mana,

2 Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Düccane Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*, İstanbul 1999; a. mlf., *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul 1998.

3 Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Beyrut ts., c. 1, s. 158-162; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, nşr. Mahmûd Muhammed Tanâhî, Küveyt 1993, c. 28, s. 31-39.

mefhum" karşılığında kullanılmış ve bu kullanımda, "bir sözün lâfzen veya harfiyen değil mana ve mefhum cihetiyle aktarılması" meâlen diye karşılanmıştır.⁴ Buna göre meal kelimesinin Osmanlı Türkçesinde sözün aktarım keyfiyetini ifade eden bir örfî anlam kazandığını, bilahare bu örfî anlamın, "Kur'an'ın harfi harfine değil, mana ve mefhum itibarıyla tercümesi" şeklinde terimleştiğini söylemek mümkündür. Bu terimsel anlam çerçevesinde Kur'an'ın muhtelif dillerdeki çevirileri için de ortak isim olarak meal kelimesi kullanılabilir; fakat kelimenin günümüz Türkçesindeki yaygın kullanımı, münhasıran Kur'an'ın Türkçe tercümelerini ifade eder. Bu hususi anlam ve kullanım Türkiye'nin yakın tarihindeki fikrî ve siyasî gelişmelerle çok yakından ilgilidir.

Meal kelimesinin Türkçe Kur'an tercümeleriyle ilgili kullanımı Cumhuriyet devrinin başlangıcına rastlar. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra (Nisan-Eylül 1924 tarihleri arasında) Süleyman Tevfik (ö. 1939), Şeyh Muhsin-i Fânî müstearıyla tanınan Hüseyin Kazım Kadri (ö. 1934) ve Albay Cemil Said'e (Dikel, ö. 1942) ait üç ayrı Kur'an çevirisi yayınlanır. II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan milliyetçilik, Türkçülük gibi fikrî cereyanların bir uzantısı olarak ortaya çıkan tercüme ve Türkçe Kur'an meselesiyle ilgili tartışmaların Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk meyveleri olan bu çeviriler, dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi (ö. 1941) ile Reisliğin müşavere heyeti azası Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951) gibi isimlerin ciddi tenkitlerine uğrar. O dönemdeki matbuata da yansıyan tercüme tartışmaları neticesinde Diyanet İşleri Reisliği'nin bu işe el atması ve Kur'an tercümesinin ilmi ehliyet sahibi müteahhas bir heyete yaptırılması yönünde girişim başlatması yönünde hâkim bir kanaat oluşur. 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçe müzakereleri sırasında bazı meb'uslar tarafından meclis başkanlığına bir takrir (önerge) sunulur. "Bazıları tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in hata-âlûd bir surette terceme ve neşredildiğinin görülmesi" ifadesiyle gerekçelendirilen bu önergede Diyanet İşleri Reisliği'nin gözetiminde müteahhas bir heyet tarafından Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirinin hazırlanması, bunun için devlet bütçesinden ödenek ayrılması talep edilir.

Önergenin mecliste kabul edilmesinin ardından Diyanet riyaseti namına bu işi yürütme görevini üstlenen Ahmed Hamdi Akseki fikir almak için Kamil Miras (ö. 1957) ile görüşür ve ardından tercüme konusunda Mehmed Akif Ersoy'a (ö. 1936) teklif götürür. Fakat Mehmed Akif Kur'an'ı hakkıyla tercüme etmenin imkânsız olduğu düşüncesiyle bu teklife sıcak bakmaz. Bu arada onu ikna etmek için Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934) gibi âlimlerin yardımına başvurulur. Akif'le görüşmelerin birinde Elmalılı Hamdi Yazır, "Kur'an'ı hakkıyla tercüme etmenin mümkün olmadığı

4 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1978, s. 1253.

tabiidir; ancak bu bir meal olacaktır” şeklinde bir söz söyler. Bu söz Akif'i biraz yumuşatır ve daha sonraki görüşmeler neticesinde kerhen de olsa tercüme işini üstlenir.⁵

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla meal kelimesinin “Kur'an tercümesi” anlamında ilk kullanımı Elmalılı Hamdi Yazır'a aittir. *Hak Dini* tefsirinin mukaddimesindeki, “Meâl kelimesi de esasen te'vilin me'hazı olan 'evl' manasına masdarı mîmîdir. Bir şeyin varacağı gaye manasına ismi mekân olur ki te'vilin hâsılı demektir. Bundan başka meâl bir şeyi eksiltmek manasına da gelir, onun için urfte bir kelâmın manasını her veçhile aynen değil de biraz noksanıyla hâsılına göre ifade etmeye de meâl denilmiştir. Bizim meâl tabirini ihtiyar edişimiz de bu eksiklik haysiyetiyledir.”⁶ ifadeleri dikkate alındığında, meal ile ilgili ilk tanımın da Elmalılı'ya ait olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla meal kelimesinin zaman içerisinde Türkçe Kur'an çevirilerine münhasır bir terim olarak kullanılmasında Elmalılı'nın belirleyici rol oynadığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu vesileyle Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* adıyla meşhur olan tefsirinin 1935 tarihli ilk baskısında (Matbaai Ebüzziya, İstanbul) “Yeni Mealli Türkçe Tefsir” şeklinde ikinci bir adının bulunduğunu da hatırlatmak gerekir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilmî ve fikrî alt yapısı Elmalılı tarafından oluşturulan meal kavramı 1949 yılının ilk aylarında başlayan ve daha sonraki yıllarda şiddetini artıran Türkçe Kur'an ve Türkçe namaz tartışmalarıyla bir kez daha gündeme gelmiştir. Bu yıllarda İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (ö. 1978) Kur'an'ı öz Türkçeye, geleneksel halk Türkçesine çevirmek gerektiğinden söz etmesi ve böyle bir çevirinin dinin temel kaynağını anlama hakkında ziyade uluslaşmanın gereği olarak değerlendirmesi, bu münasebetle İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Hamdi Yazır ve Ömer Rıza Doğrul gibi isimlerin Kur'an çevirilerini eleştirmesi,⁷ muhafazakâr âlimlerde meal kavramına sahip çıkılması yönünde bir duyarlılık oluşturdu.

Bu dönemde özellikle Hasan Basri Çantay tarafından ön plana çıkarılıp savunulan meal kavramı, 1960'ların başından itibaren yayımlanan Kur'an çevirilerinin çoğunda ortak ad olarak kullanıldı ve böylece Kur'an'ın Türkçe çevirilerine münhasır bir adlandırma olarak ıstılahlaştı. Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meal kelimesinin ıstılahlaşmasında ne kadar önemli rol oynamışsa, meal adıyla yayımlanan ve hâlihazırda iki yüzden fazla sayıya

5 Eşref Edib (Fergan), *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Hazırlayan: Fahrettin Gün, 2. Bsk., İstanbul: Beyan Yayınları, 2011, s. 158-160.

6 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1935, c. 1, s. 30.

7 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Kur'an'ın Ana Dilimize Çevrilmesi: Kur'an Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, c. 1, sy. 2-3 (1952), s. 34-35.

ulaşan Türkçe Kur'an çevirilerine kaynaklık etme hususunda da o kadar önemli rol oynamıştır. Çünkü mütedavil Kur'an çevirilerinin önemli bir kısmında bilhassa bu iki âlimin meallerinden yararlanılmıştır.

Kur'an çevirisini ifadede tercüme yerine meal kelimesinin tercih edilmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. İlk nazarda tercümenin kural açısından daha nesnel ve denetlenebilir bir faaliyet olarak görüldüğü, buna karşılık tefsir ve kelim geleneğinde yer yer keyfilik, kuralsızlık gibi çağrışımlara sahip bir terim olarak kullanılan te'vil ile aynı kökten türeyen meal kelimesinin bir söze veya metne az çok yorum katma manası taşıdığı, bu yüzden de Kur'an çevirilerinin tercüme yerine meal diye isimlendirilmesinin pek de isabetli bir tercih olmadığı söylenebilir. Bilhassa Âl-i İmrân 3/7, Kehf 18/78 ve 82. âyetler dikkate alındığında te'vil kelimesinin "bir şeyin iç yüzü, gerçek mahiyeti ve bu mahiyetin tespit ve tayini" gibi manalara geldiği, dolayısıyla tercüme ve tefsir edilecek bir metin söz konusu olduğunda, o metindeki asıl maksat ve muradı tayinle eşdeğer bir anlam ifade ettiği⁸ tespitinde bulunulabilir. Bu anlamda te'vil "bir kelamı tedbir ve takdir etmek, onun üzerinde tasarrufta bulunmak ve kendisinden murat edilen gayeye münker kılmak"⁹ demek olduğuna göre, "meal" de tevilin hâsılası, yorumun neticesi demek olur. Gerçi Elmalılı'nın mezkûr ifadelerine göre¹⁰ Kur'an çevirisinde tercüme yerine meal kelimesinin tercih edilmesi "evl" kökündeki "eksilme, eksiltme" manasıyla ilgilidir.

Buna göre meal Kur'an'ın harfi harfine değil, mana ve mefhum itibarıyla tercüme edilmesi demektir. Meal bu anlamda eksik tercüme olarak değerlendirilebilir, ama aynı zamanda tefsîrî ve manevî tercüme diye de nitelendirilebilir. Çünkü tercümede mana ve mefhumu esas almak, asıl metnin mantukundan ziyade mefhumunu, yani lafızda ne söylendiğinden ziyade ne söylenmek istendiğini yansıtmaya çalışmaktır. Bu durumda yorum kaçınılmaz olduğu için, mealin eksiklik kadar fazlalıkla da malul olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Elmalılı'nın kendi mealini tefsirin bir hûlasası olarak değerlendirmesi de bunu gösterir.¹¹ Sonuç itibarıyla, ister tercüme ister meal denilsin, her Kur'an çevirisi dilbilimsel (linguistik) olduğu kadar da yorumbilimsel (hermenötik) bir çabanın ürünüdür. Zira çeviride çok anlamlılık, yan anlamlılık, sentaktik ve semantik açıdan farklı manalara ihtimallilik özelliği taşıyan Kur'an ifadelerinde tercihe şayan manayı bulmak, bunun için de tercih, takdir ve tayinde bulunmak söz konusudur. Bu yüzden, çeviri sırasında tefsir ve te'vil kaçınılmazdır.

8 Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 38; Allâme el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'ân*, Beyrut 2009, c. 1, s. 189.

9 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, c. 28, s. 32.

10 Elmalılı, *Hak Dini*, c. 1, s. 30.

11 Elmalılı, *Hak Dini*, c. 1, s. 9.

Meal, Kur'an'ın mana ve mefhumunu esas alan bir çeviri/tercüme tarzı olarak tanımlanmış olmasına rağmen başta bu tanımın çerçevesini belirleyen ve geliştiren Yazır ve Çantay gibi isimler olmak üzere Kur'an çevirisi yapanların büyük çoğunluğu, ittifakla imkânsız kabul ettikleri harfî/lâfzî tercümeyle benzer bir çeviri tarzını benimsemişlerdir. Bu durum, meal diye nitelendirilen çevirinin hem bir hukuk metni gibi kuru ve yavan, hem de Türkçe açısından başarısız olması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında, mütedavil Kur'an çevirilerinin büyük çoğunluğunda, üst-dil söylemiyle kaleme alınan kelam kitaplarını anımsatan bir üslup kullanılmış, dolayısıyla âyetlerdeki mananın hedef dile (Türkçe) aktarımında büyük ölçüde müesses İslam, buna bağlı olarak da Kur'an ifadelerinin kavramlaşmış ve ıstilahî olarak standartlaşmış delaletleri esas alınmıştır. Bunun muhtelif sebeplerinden biri, Kur'an'ın Arapçadan başka bir dile çevrilmesinin erken dönemlerden beri itiyatla karşılanması, hatta itikadî bir mesele olarak algılanmış olmasıdır. İkinci bir sebep, çeviride, Allah'ın kastettiği mana ve maksada ilavede bulunma korkusu ve kaygısıdır. Bu yüzden, çeviride lafzın düz anlamlarına sadakat prensibi göz önünde bulundurulmuş, fakat bunun neticesinde Kur'an hitabındaki duygu yüklü anlamlar, muhatapların gönül dünyasına nüfuz eden çarpıcı üsluplar ve vurgular, dil ve üsluptaki estetik unsurlar ister istemez kaybolmuştur. Bu önemli kayıp, tercüme yerine meal kelimesinin tercih edilmesiyle ilgili temel gerekçeden de anlaşılacağı gibi, en başından müsellemler kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre Kur'an'daki mananın mealde eksik ifade edilmesi, her şeyden önce onun mu'ciz bir kelam olması ve bu mu'ciz ilâhî kelam karşısında beşerin aciz kalmasıdır. İşte bundan dolayı, Kur'an'ın çeviri/tercüme yoluyla bir başka dilde eşdeğerlisini üretmek beşer takati açısından muhal görülmüştür.

Esasen Kur'an'ın hakkıyla tercümesinin mümkün olmadığı hususunda öne sürülen gerekçeler de ilâhî kelam sıfatının mahiyeti, Halku'l-Kur'ân meselesi, Kur'an'ın mu'cizliği gibi konularla çok yakından ilgili olmasından dolayı temelde kelamî kabullere dayanır. Kur'an'ın Arapça olması ilk bakışta lisanî bir mesele gibi görünse de bilhassa fıkıh usûlünde mananın yanı sıra nazımın da Kur'an'ın aslî bir unsuru olarak kabul edilmesi, ilâhî kelam sıfatının mahiyetiyle ilgili bir kelamî bakış açısını yansıtır. Buna göre Kur'an'ın Arabiliği manada değil nazımdadır. Başka bir ifadeyle, Arabî olan mana değil nazımdır. Bu sebeple Kur'an ancak Arapça nazım olarak Kur'an'dır. Elmalılı'nın ifadesiyle, "İşte bu Arabî nazımın diğer bir lisanda muadilini yapmak mümkün olsaydı Kur'an terceme edilmiş olurdu. Yalnız o tercüme Arabî olmayacağı için Kur'an olmaz da Kur'an'ın tercemesi olurdu."¹²

Aslına bakılırsa, Kur'an çevirisine meal denilmesi hem ortaya çıkan tercümeyle asıl metinle paralellik açısından yüzleşme külfetinden kurtarır, hem

¹² Elmalılı, *Hak Dini*, c. 1, s. 13.

de kendi meşruiyetini oluşturur. Bunun yanında mealin bizatihi sahilliği de önemli bir konudur. Sahihlik hususunda temel şart, Kur'an metninden anlaşılan mananın belli bir yorum (te'vil) anlayışına uygunluğudur. Burada söz konusu olan yorum anlayışı ise temelde belli bir kelim sistemine dayanmak durumundadır. Sonuçta herhangi bir âyetin ne şekilde te'vil ve tercüme edileceğini dilbilimsel kurallardan çok kelimî kabuller ve prensipler belirler. Çünkü genel dinî düşünce ve bakış açısı temelde kelimî sisteme göre şekillenir. Kelamın her itikadî mezhep açısından ideoloji kavramıyla eşdeğer bir mana taşıdığı bile söylenebilir. Kur'an çevirisi söz konusu olduğunda, kelimî ilkelere uygun düşen meal doğru, ters düşen meal yanlıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Kıyâme sûresi 75/23. âyetteki *ilâ rabbihâ nâzırâh* ifadesini "Rablerine bakacaklar" şeklinde çevirmek Ehl-i sünnet'in kelimî-itikadî kabulleri açısından doğru, Mu'tezile kelamındaki tevhid ilkesi açısından kesinlikle yanlıştır. Şüphesiz bu âyetle ilgili iki farklı te'vil ve tercüme dilbilimsel gerekçeler/deliller bulunabilir; ancak burada aslolan, dilbilimsel gerekçeler/deliller değil kelimî ilkeler ve prensiplerdir. Sonuçta her te'vil ve meal, sıhhat ve meşruiyet onayını öncelikle belli bir kelimî sistemden alır.

Kur'an'ın tam olarak tercüme edilemeyeceği yönündeki hâkim görüşün kelâm-ı nefsi kavramıyla da çok yakından ilişkisi vardır. Bu kavram çerçevesinde Kur'an Allah'ın ses ve harflerden bağımsız, zatı ile kaim ezeli manalar olarak kabul edilir. Böyle bir kabul hem Kur'an'daki mananın namütenahi olduğuna, hem de beşer tarafından asla tüketilemeyeceğine işaret eder. Çünkü Allah'ın hiçbir sıfatına sonluluk, sınırlılık atfetmek mümkün değildir. Dolayısıyla kelim sıfatı da diğer ilâhî sıfatlar gibi namütenahidir. Bu itibarla ilahî kelamdaki manayı tanzir etmek veya tüketmek beşer takatinin fevkindedir. Meselenin bu boyutu daha ziyade i'câz konusuyla ilgilidir. Temelde kelimî kabuller çerçevesinde şekillenen ve ittifakla benimsenen i'câz anlayışına göre Kur'an bir dil mucizesi olup hem nazım hem mana cihetiyle mu'cizlik vasfını haizdir. Kur'an çevirisine tercüme denilmesini caiz görmeyen Çantay bu konuda seçili ifadelerle şöyle der: "Kur'ân-ı mübîn hem lafzı hem manası ile mu'ciz, onu hakkıyla tercemedem beşer acizdir. Şimdiye kadar birçok yabancı diller buna yeltendi. Fakat onun ilahi belağat ve i'câzı hepsini yere serip yendi... Allah kelâmı ile beşer kelâmı beyindeki fark tıpkı Yaratana yaratılan arasındaki farktır. Bu gerçektir, muhakkaktır. Bu farkı gidermeye ins-ü cin şöyle dursun, melekler ve peygamberler bile muktedir değildir. Çünkü O ezeli, bu fânî bir dildir."¹³

Tercüme "bir kelamın manasını diğer bir lisanda dengi ile tabir ile aynen ifade etmektir" şeklinde anlayıp tanımlamayı, Kur'an'ın bu şekilde tercümesinin mümkün olmadığını, beşer açısından imkân dâhilinde olan

13 Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1957, c. 1, s. 5-6.

şeyin ancak mefhum tarzında bir meal olduğunu söylemeyi¹⁴ gerektiren bir kelimî bakış açısının “Türkçe Kur'an” gibi bir tabirin kullanımını caiz görmesi pek mümkün olmasa gerektir. Bu sebeple, Kur'an çevirisini ifadede meal kelimesinin tercih edilmesi, son dönem Osmanlı modernleşmesinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan, II. Meşrutiyet döneminde hararetli tartışmalara konu olan, Cumhuriyet'i kuran irade tarafından radikal modernleşme projesinin önemli bir parçası olarak tatbik mevkiine konulmaya çalışılan dinî Türkçülük ve ana dilde ibadet gibi reformist fikirlere İslamcı kanadın muhalif bir dille mukabelesi olarak görülmelidir. Nitekim Elmalılı'nın, “Cehaleti ileri gidenlerden bazılarını da duyuyoruz ki Kur'an tercemesi demekle dahi iktifa etmiyor da Türkçe Kur'an demeğe kadar gidiyor. Hatta bundan dolayı meb'uslardan birisi [Bursa meb'usu Mustafa Fehmi Gerçekler] yazdığı manzumede ‘Türkçe Kur'an mı var be hey şaşkın/Oynamaktır bu din ü imanla’ demiştir. Filvaki öyledir” şeklindeki ifadeleri bunun en güçlü delilidir.

Meallerin Tarihî ve Siyasî Serüvenine Genel Bir Bakış

Türkçe Kur'an çevirilerinin tarihi miladî 10-11. asırlara uzanır. Kur'an'ın Türk dilindeki ilk tam tercümesi muhtemelen miladî 11. asrın başlarında yapılmış ve fakat mütercimi/mütercimleri bilinmeyen bu ilk tercüme günümüze ulaşmamıştır. Elimizdeki en eski nüshalar -ki bugün bilinen sekiz nüsha vardır- 12-16. yüzyıllara aittir.¹⁵ Bu nüshaların beşindeki tercüme tarzı, kelime düzeyinde kırık mana verme (satır-arası/satır-altı tercüme) tekniğine dayanmaktadır. Diğer üç nüshada ise tefsirî tercüme tekniği esas alınmıştır.¹⁶

Kur'an'ın ilk Farsça çevirisinden mülhem olduğu anlaşılan satır-altı tercüme tekniğine göre hazırlanan meallere günümüzde de rastlanır. Bu tür meallerden biri Sıtkı Gülle'nin *Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meâlî* (İstanbul 1999) isimli eseridir. Üç cilt halinde yayımlanan bu eserde âyetler hem kelime kelime hem de bütün olarak tercüme edilmiştir. Satır arası tercüme tarzındaki bir diğer meal Medine Balcı'nın iki cilt halinde yayımlanan *Kur'an-ı Kerim Meal ve Kelime Meali* (İstanbul 1999) adlı eseridir. Bu iki esere ilaveten şunlar da zikredilebilir: (1) Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Cümle Meali*, İstanbul 2002; (2) Burhan Orhan, *Arap ve Latin Harfleri ile Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meali* (4 cilt, İstanbul 2005); (3) Abdülvehhab Öztürk, *Satır Arası Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Meali* (2 cilt, İstanbul 2006); (4) Hacı Ahmet Didin,

¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, c. 1, s. 9.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümeleri”, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2010, s. 517-558.

¹⁶ İlk Türkçe tercüme konusunda geniş bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler II*, Haz.: M. Yaşar İnan, Ankara 1991, s. 128-129, 162-165; Hidayet Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul 1996, s. 99-110; Zül kar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, İstanbul 2007, s. 124-127.

Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meal (İstanbul 2008); (5) Hamdi Aktaş, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meal*, (2 cilt, İstanbul 2008); (6) Nusrettin Bolelli-Niyazi Beki, *Kur'an-ı Kerim Kelime Anlamı Meâl-i İcmali Kısa ve Öz Anlamı*, (İstanbul 2007); (7) Tahsin Hakkı, *Satır Arası Ayet Mealli Kur'an-ı Kerim*, (İstanbul 2008); (8) Kolektif (?), *Satır Arası Ayet Mealli Kur'an-ı Kerim*, (Yayına haz. Mehmet Güneş, İstanbul 2009); (9) Ahmet Tekin, *Lügatli Tefsîrî Meal: Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul 2010; (10) Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Kelime Meal*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.

Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirine yönelik çalışmalar Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu döneme ait olan ve fakat bildik manada meal kavramını karşılamaktan ziyade klasik tefsir tarzını yansıtan bu çalışmalardan biri *Tercemetü't-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (*Terceme-i Tibyân*) adlı eserdir. Çok sayıda el yazma nüshası bulunan ve birçok kez yayımlanan bu eser, Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî'nin (ö. 773/1371) *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı Arapça tefsirinin Tefsîrî Mehmed Efendi diye tanınan Mehmed b. Hamza Ayıntâbî'ye (ö. 1111/1699) ait Türkçe tercümesi olarak bilinir ve genellikle bu künyeye zikredilir.¹⁷ Ancak eserin bibliyografik künyesiyle ilgili bu bilgi yanlış olsa gerektir. Çünkü *Terceme-i Tibyân* üzerine hazırlanan bir doktora tez çalışmasındaki tespitlere göre bu eser Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî'nin *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı esas alınarak Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) tefsirleri gibi birçok kaynaktan faydalanılarak hazırlanmış, ayrıca eserde Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Tenbîhü'l-gâfilîn* ve *Bustânü'l-ârifîn*'i, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ı, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu ulûmiddîn* ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si gibi tefsir dışı kaynaklara da başvurulmuştur.¹⁸ Bu bilgiler ışığında denebilir ki Ayıntâbî'nin *Terceme-i Tibyân*'ı tercüme değil, telif veya en azından telif-tercüme karışımı bir eserdir. Buna benzer bir Türkçe eser de Gurabzâde Ahmed Nâsîh'a (ö. 1099/1688) aittir. Gurabzâde, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'i ile Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin (ö. 910/1504) *Mevâhib-i Aliyye* adlı tefsirlerinden *Züdebü (Zübdetü) âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* adıyla Türkçe bir eser meydana getirmiştir. Çeşitli yazma nüshaları bulunan bu eser taş baskı yöntemiyle iki cilt

17 Bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'an Tarihi ve Türkçe Tercemeler Bibliyografyası*, Haz.: Sait Mutlu, İstanbul 1965, s. 121; Abdulhamit Bırşık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin *Mevâhib-i Âliyye*'si", *İslâmî Araştırmalar*, c. 17, sy. 1 (2004), s. 60; Dücan Cündioğlu, "Matbû Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu-Bir Giriş Denemesi-", 2. *Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1996, s. 167.

18 Orhan İyibilgin, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2008, s. 27-43, 146. Ayrıca bkz. Recep Arpa, "Tibyân Tefsiri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2012, c. 41, s. 127-128.

olarak neşredilmiştir (İstanbul 1292-1294).¹⁹

Osmanlılar dönemine ait olan ve yine bilindik meal tarzından öte klasik tefsir hüviyeti taşıyan bir diğer eser ise Ferruh İsmail Efendi'nin (ö. 1840) *Tefsîr-i Mevâkib*'idir. Bu eser Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin (ö. 910/1504) *Mevâhib-i Aliyye (el-Mevâhibü'l-aliyye fî tefsîri'l-kelâmi'r-rabbâniyye)* isimli Farsça tefsirinin Türkçe tercümesidir. Osmanlı toplumunda büyük ilgi gören bu tefsir ilk defa Ebü'l-Fazl Muhammed el-Bitlisî (ö. 982/1574) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Tefsirin ikinci Türkçe çevirisi Selanikli Ali'ye (ö. 999/1590) ait olup *Tercemetü Tefsîri'l-Mevâhibi'l-aliyye* adını taşımaktadır. Ferruh İsmail Efendi'nin gerek gördüğü yerlerde *el-Keşşâf*, *Envâru't-tenzîl*, *Tibyân* gibi çeşitli tefsirlere de atıfta bulunarak Türkçeye çevirdiği eser ise *Tefsîr-i Mevâkib*, *Tercüme-i Mevâhib-i Aliyye*, *Mevâkib: Tercüme-i Tefsîr-i Mevâhib*, *el-Mevâkib Tercemetü'l-Mevâhib* gibi farklı adlarla birçok kez neşredilmiştir (İstanbul 1282/1865; 1317/1899; 1320-1321/1902-1903; 1323/1905; 1323-1324/1905-1906).²⁰

Öte yandan, Tanzimat döneminde bazı sûrelerin Türkçe tercüme ve tefsirini içeren çok sayıda eser de yayınlanmıştır. Bu cümleden olmak üzere Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'nin (ö. 1838) *Terceme-i Sûreti'd-Duhâ*, *Terceme-i Sûreti'l-Kadr*, *Terceme-i Sûreti'l-Asr* adlı eserleri -ki Duhâ, Kadr ve Asr surelerinin tefsîri tercümesi mahiyetindeki bu eserler Ahmediyye Camii imamı müderris Hâfız Mahmud tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1287)-²¹ ile Giritli Sırrı Paşa'nın (ö. 1895), *Ahsenü'l-Kasas/Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf* (İstanbul 1309), *Sırr-ı Meryem* (Diyarbakır 1311), *Sırr-ı Furkân* (Bağdat 1307; İstanbul 1312), *Sırr-ı İnsân* (İstanbul 1312) adlı eserleri zikredilebilir. Ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı'nın (ö. 1912) *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn* (İstanbul 1316), Muallim Naci'nin (ö. 1893) *Hülâsatü'l-İhlâs/Tefsîru Sûreti'l-İhlâs* (İstanbul 1304) adlı eserleri de bu kapsamda sayılabilir.²²

Tanzimat sonrası döneme, yani 1908'de ilan edilen ve II. Meşrutiyet diye tarihe geçen anayasal saltanat devrine gelindiğinde Türkçe tercüme konusu farklı bir boyut kazanmıştır. Zira bu dönemde güç kazanan Ulusçuluk ve Türkçülük ideolojisine paralel olarak dini millileştirme ve dolayısıyla İslam'ı Türkleştirme düşüncesi telaffuz edilmeye başlamıştır. Mesela, Ziya Gökalp (ö. 1924) dinde reformculara ilham kaynağı olan Vatan şiirinde Türk milletine şöyle seslenmiştir:

19 Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri", s. 58-59.

20 İshak Doğan, "Osmanlı Dönemi Kur'an Araştırmaları", *Makâlât* (1991/1), s. 115.

21 İbrahim Nesimi Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 161.

22 Daha fazla eser için bkz. Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa 1992, s. 173-184.

Bir ülke ki camilerinde Türkçe ezan okunur,
 Köylü anlar manasını namazdaki duanın;
 Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
 Küçük, büyük bilir buyruğunu Hüdâ'nın;
 Ey Türkoğlu! İşte senin orasıdır vatanın!²³

Gökalp'in bu dizelerinde ifadesini bulan zihniyetin iştirakçi olduğu tartışma zemininde tercüme konusu kaçınılmaz olarak siyasî ve ideolojik bir içerik kazanmıştır. Diğer taraftan, II. Meşruiyet'in ilanının hemen ardından, matbuatta Türkçe tercüme ve tefsirin lüzumu hakkında şiddetli bir kalem münakaşası zuhur etmiş ve bu münakaşa sürerken *Tafsîlu'l-Beyân* adlı yeni bir tercüme ve tefsirin neşrine başlanmış (Matbaa-i Âmire, İstanbul 1326/1908),²⁴ bunun ardından diğerleri gelmiştir. Başta Şeyhülislâm Musa Kâzım (ö. 1920) ve Bereketzâde İsmail Hakkı (ö. 1918) gibi isimler olmak üzere, pek çok kimse bu dönemde tercüme ve tefsir denemelerinde bulunduğu gibi, dönemin *Sırat-ı Müstakîm/Sebilürreşâd* gibi ciddi dergilerinde de muhtelif ayetlerin tercümeleri yayımlanmaya başlamış²⁵ ve nihayet Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren matbuatta müstakil çeviri teşebbüslerinin zuhuru tanık olunmuştur.²⁶

Bir taraftan gazeteler ve dergilerde kısmî Kur'an çevirilerinin yaygınlık kazanması, diğer taraftan "Hâlâ bir Türkçe Kur'an'ımız yok" tarzındaki şikâyetlerin günden güne artması neticesinde Bâbüalî'nin ilk Türk yayıncılarından İbrahim Hilmi (Çığıracan, ö. 1963) Kur'an'ın Türkçesini yayımlamaya karar vermiş ve 1914 yılının ilk aylarında *Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri* adlı eserin ilk beş formasını neşretmiş ve fakat bu eserin kim veya

23 Ziya Gökalp, *Ziya Gökalp Külliyyâtı I: Şiirler ve Halk Masalları*, Haz: Fevziye A. Tansel, Ankara 1952, s. 113.

24 Bu eser falcılığıyla meşhur olan ve *Kenzü'l-Havâs* adlı bir eser de yazan Süleyman Tev k (Özzorluoğlu)'na aittir. Gerçi M. Hamidullah eserin Rumi 1923 yılında [Bu tarih 1323 olsa gerektir] bir kurul tarafından kaleme alındığını belirtmiştir (Bkz. Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul 2000, s. 134), ancak bu bilgi yanlış olsa gerektir. Çünkü "Kur'an-ı Kerim Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif" (İstanbul 1927) adlı eserin önsözündeki ifadelerine göre Süleyman Tev k, 1897'de herkesin anlayabileceği bir dille hurafelerden arınmış bir tefsir yazmayı planlamış ve on senelik bir çalışmadan sonra, 1907'de *Tafsîlü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı bu tefsirini tamamlamıştır. Ancak dönemin şeyhüislamı Cemaleddin Efendi eserin yayımına izin vermemiş, bu yüzden müellif tefsirinin birinci cüz'ünü ancak 1908'de neşredebilmiş ve fakat devamını getirememiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet döneminde adı geçen eserden hareketle müstakil Kur'an çevirileri yayımlamıştır. Cündioğlu, "Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 172.

25 Bkz. Suat Mertoğlu, *Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakîm/Sebilürreşâd Dergisi Örneği: 1908-1914)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 188-534.

26 Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s. 20.

kimler tarafından hazırlandığını belirtmemiştir. Bunun nedeni, eserin Suriyeli bir Hristiyan olan Zeki Megâmîz tarafından hazırlanmış olması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlılar aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasıdır. Ergin bu hususu şöyle ifade etmiştir:

Tercümeyi yapan bir heyet-i muktedire değil, yalnız Hristiyan Araplardan Zeki Megamiz'dir. Bu tercümenin çıkması, 1914 Cihan Harbi'nin başlangıcına rastlar. O sırada Osmanlı Hükümeti'ne karşı isyan etmiş ve ayrılık bayraklarını açmış olan Arapların Türklerde buldukları kabahatlerden birisi de bu idi. Yani, 'Türkler İslam dininden ayrılıyorlar, Kur'an'ı terk ediyorlar' diyorlardı ve bu tercümeyi şahit tutuyorlardı.²⁷

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl, Musa Carullah Bigiyef (ö. 1949) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak kendisinin hazırlamış olduğu Kur'an çevirisini Millet Meclisi şerefine yayınlamayı teklif etmiş, ancak Meclis'ten olumlu cevap alamamıştır. Buna mukabil, Cumhuriyet'in ilanından beş-altı ay kadar sonra iki yeni tercüme yayımlanmıştır. Bu tercümelerin ilki, Seyyid Süleyman Tefvîk'e aittir. Esere ilkin *Türkçe Kur'an-ı Kerim* adı verilmiş ve fakat eleştiriler üzerine eserin adı *Zübedü'l-Beyan* olarak değiştirilmiştir.²⁸ İkinci tercüme ise eserlerinde genellikle Şeyh Muhsin-i Fânî müstear ismini kullanan Hüseyin Kazım Kadri'nin (ö. 1934) riyasetinde bir heyet tarafından hazırlanan ve İbrahim Hilmi tarafından yayımlanan *Nûru'l-Beyân: Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi* (İstanbul 1340/1924) adlı eserdir.²⁹ Şeyh Muhsin-i Fânî'ye ait önsözdeki -ki eserin bütünü de muhtemelen bu zata aittir- ifadelere göre bu tercüme modern çağdaki hayatın mobilize olması ve aynı zamanda hayatı idame şartlarının zorlaşması, diğer taraftan dinî ilimlere rağbetin gitgide azalması, buna paralel olarak hacimli tefsir yazma enerjisinin azalması ve hepsinden öte halkın ciltler dolusu tefsir okuyacak zamanının bulunmaması gibi saiklerin sevgiyle hazırlanmıştır.³⁰ Tefsîrî tercüme tekniğinin esas alındığı bu iki ciltlik eserde Fatıha sûresi şöyle çevrilmiştir:

27 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. 5, 1927. Nakleden: Cündioğlu, "Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 177.

28 S. Tev k, ilk üç sûrenin tercümesinden ibaret olan ve 112 sayfadan oluşan bu eserin yanı sıra harf devrimine kadar "S.T." rumuzuyla şu tercümeleri de yayımlamıştır: (1) *Terceme-i Şerîfe/Türkçe Kur'an-ı Kerim* (İstanbul 1926); (2) *Türkçe Kur'an-ı Kerîm* (İstanbul 1926); (3) *Kur'an-ı Kerim tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif* (İstanbul 1927); (4) *Türkçeli Kur'an-ı Kerim* (İstanbul 1927). Fatih dersiâm ve vaizlerinden Osman Râşid Efendi'nin riyasetindeki bir heyet-i ilmiyeye yazdırılıp Süleyman Tev k'e tashih ettirildiği söylenen bu son eserin son tarafına Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) bir lahikası konulmuştur.

29 İkinci iç kapak sayfasında eserin adı "Nûru'l-Beyân: Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi" şeklindedir.

30 Heyet (Hüseyin Kâzım Kadri?), *Nûru'l-Beyân*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340, [Şeyh Muhsin-i Fânî'nin önsözü].

Bismillâhırrahmânırrahîm! Kâffe-i hamd rabbü'l-âlemîne mahsustur. Kâffe-i hamd rahmân ve rahîm olan Allah Azîmüştâna mahsustur. O Allah Azîmüştân kıyamet gününün mâlikidir. Yâ Allah! Münhasıran sana ibadet eder ve münhasıran senden yardım dileriz. Bize doğru yolu göster. Mağdûb aleyh ve dâl olanların mâadâsına in'am ettiğin doğru yolu göster. Âmin.

Bu istitrattan sonra Türkçe meallerin tarihçesine dönersek, tespitlere göre Cumhuriyet döneminde ilk neşredilen çeviri Süleyman Tevfik'e ait olan *Kur'an-ı Kerim Tercemesi*'dir (İstanbul 1924). Bu çevirinin ardından yayımlanan *Nûru'l-Beyân*'a gelince, ciddi tartışmalara yol açan bu eserle ilgili olarak lehte ve aleyhte çeşitli yazılar kaleme alınmış, hatta dönemin Diyanet riyaseti eserin aleyhinde "Beyân-ı Hakikat" başlıklı bir makale/beyanname yayımlamıştır (27 Nisan 1340).³¹ Ehliyetli kişiler tarafından hazırlandığı, birçok yönden eksiklikler taşıdığı, dolayısıyla sayısız yanlış ve hatayla malul olduğu yolunda ağır eleştirilere uğrayan *Nûru'l-Beyân*'la ilgili tartışmalar henüz sona ermemişken, Eylül 1924'te başka bir çeviri daha ortaya çıkmıştır.

Ermeni asıllı yayıncı Mihran Efendi (ö. 1936) marifetiyle yayımlanan *Türkçe Kur'an-ı Kerim* adlı bu yeni çeviri de ciddi tartışmalara konu olmuştur. Zira Albay Cemil Said (Dikel, ö. 1942) bu çeviriyi nasıl hazırladığını, "senelerce devam eden bir sa'y-i mütemadi neticesi olarak her kelime için müteaddit tercümeler ve tefsirler karıştırılmak suretiyle meydana getirdiğim bu tercümenin metn-i asla mutabık olduğuna kaniyim"³² sözleriyle ifade etmiş, ama bu ifadesinde gerçeği dile getirmemiştir. Çünkü o, çeviriyi söylediği şekilde değil, Albert de Biberstein Kasimirski'nin (ö. 1887) *Le Saint Koran* adlı Fransızca çevirisini esas alarak hazırlamıştır. Nitekim bu çeviri yayımlandıktan sonra tenkit mahiyetinde bir dizi makale yazılmıştır.³³ Öte yandan, Cemil

31 Diyanet riyasetinin bu yazısına karşı Hüseyin Kâzım Kadri de *Tevhid-i Efkar*'da bir cevap yazısı kaleme almış (3 Mayıs 1340) ve bu yazı *Nûru'l-Beyân*'ın son kısmına konulmuştur. Bu arada Ahmed Hamdi Aksekili de *Sebilürreşâd*'da yayımlanan "Cevap mı İtiraf mı?" (*Sebilürreşâd*, XXIV/599, s. 7-8, Mayıs 1340) başlıklı makalesiyle tartışmaya dâhil olmuştur.

32 Cemil Said, *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, (baskı yeri ve tarihi yok), s. 5, [Mütercimin mukaddimesi].

33 Reşid Rıza A'râf 7/158. âyetin tefsiri münasebetiyle açtığı Kur'an tercümesi bahsinde Cemil Said'in çevirisiyle ilgili bazı tespit ve tenkitlerde bulunmuş ve bu bağlamda söz konusu çevirinin sayısız hatanın yanı sıra, Yûnus 10/87. âyetteki *en-tebevveâ li-kavmikumâ bi-Mısra buyûten vec'alû buyûteküm kıbleten* ifadesinin, "Kavminiz için Mısır'da haneler inşa ediniz ve putlarını kible tarafına tevcih ediniz" şeklindeki tercümesinde olduğu gibi, çok ciddi tahrifler içerdiğini, çünkü bu tercümeden Allah'ın İsrailoğulları'na birtakım putlar edinme izni verdiği sonucunun çıktığını belirtmiştir (Bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut 1999, c. 9, s. 296-297). Buna mukabil Osman Keskiöğlu (ö. 1989), "Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakihin Yazdıkları" başlıklı makalesinin bir dipnotunda, "Kur'an terceme edilmez deyenlerden meşhur Menar'cı Reşid Rıza, Cemil Said'in tercemesinden bahsederken buna bir de garip delil gösteriyor, bakın: *vec'alû buyûteküm kıbleten*... Kavminiz için Mısır'da haneler inşa ediniz ve yönlerini kible tarafına tevcih ediniz. Buradaki 'yönlerini' kelimesini ➤

Said'in M. Kemal Atatürk'e hediye ettiği söylenen bu çeviri, Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet projesinde istihdam edilmek üzere 23 Ocak 1932 (15 Ramazan 1350) cumartesi günü Dolmabahçe Sarayı'na çağrılan Saadettin Kaynak, Ali Rıza Sağman, Hafız Burhan, Enderunlu Hafız Yaşar gibi hafızlara da dağıtılmıştır.³⁴

Gerek 1930'lu yılların ilk yarısındaki Türkçe ezan ve anadilde ibadet projesinde de kullanılacak olan bu çeviri, gerekse Süleyman Tevfik ve Hüseyin Kazım Kadri'nin tercümeleri etrafında kopan onca gürültüye rağmen süreç işlemeye devam etmiştir. Bu arada Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (ö. 1949) tefsiri yayımlanmaya başlamış ve 1340-1343 yılları arasında eserin neşri tamamlanmıştır. Yine bu arada İbrahim Hilmi (Çığıracı), İzmirli İsmail Hakkı'ya hem Zeki Megamiz'in hazırladığı tercümeyle redakte ettirmiş, hem de kendisine yeni bir tercüme hazırlatmıştır. İzmirli tarafından redakte edilen ve fakat bir heyet-i ilmiye tarafından hazırlanmış gibi gösterilen tercüme 1926'da

'putlarını' şeklinde okumuş ve bunu Arapçaya da öyle tercüme ederek, *veccihû esnâmeâ li-ciheti'l-kableti* [Putlarını kible yönüne tevcih ediniz] demiş M. Reşid Rıza ve bakan Türkçe tercümede Kur'an'ı nasıl tahrif ediyorlar diye hücumu geçmiştir" (Osman Keskiöğlu, "Kur'an Tercemesi Hakkında İki Fakihin Yazdıkları", *AÜİFD*, c. 8, s. 89, [2. dipnot]). Bu eleştiriye karşı Cündioğlu da, "Oysa Reşid Rıza kelimeyi doğru okumuştur; zira çeviride söz konusu kelime 'yollarını' şeklinde değil, 'putlarını' şeklinde yazılıdır" diyerek Reşid Rıza'yı savunmuştur (Bkz. Cündioğlu, "Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 190, [66. dipnot]). Ancak görünen o ki söz konusu kelimeyi neredeyse herkes yanlış okumuştur. Evet, Cemil Said Yûnus 10/87. âyetin tercümesinde "putlarını" kelimesine yer vermiş; ancak Arap alfabesiyle basılan mealinin sonuna eklediği hata-savab (yanlış-doğru) cetvelinde "ve putlarını" kelimesinin "ve "bunları" şeklinde olması gerektiğini belirtmiş, ayrıca "mürettip hatası" olarak nitelediği bu tür yazım hatalarından -ki bunların toplam adedi 717'dir- dolayı özür dilemiştir. Ne var ki Reşid Rıza söz konusu kelimenin yanlış yazılmış olma ihtimalini hiç düşünmeden, -belki de işine öyle geldiği için- Cemil Said'i art niyetli, çevirisini de Kur'an'ı tahri n somut belgesi olarak nitelendirmiştir. Keskiöğlu'na gelince, Merhum her ne kadar söz konusu kelimeyi Reşid Rıza'nın yanlış okuduğunu söylese de asıl yanlış okuyan kendisi olmuştur. Çünkü âyetin mealinde "yönlerini" değil "putlarını" kelimesi geçmektedir. Cündioğlu'na gelince, o da Keskiöğlu'nun makalesinde geçen "yönlerini" kelimesini "yollarını" şeklinde yanlış okumuş ve böylece yanlış okumalar zincirinin son halkasını oluşturmuştur. Diğer taraftan, Mustafa İslamoğlu hem Cündioğlu'nun "Bir Kur'an Şairi-Mehmed Akif ve Kur'an Meali" adlı eserini takdir ve tebrik hem de bu vesileyle Akif'i hayırla yâd etmek maksadıyla kaleme alıp 30 Haziran 2000 tarihinde yayımladığı makalesine, Reşid Rıza'nın Cemil Said mealıyla ilgili eleştirisine atıfla başlamış, ardından bu eleştiriye onaylamış (<http://www.mustafaislamoglu.com>), böylece o da yanlışlar zincirine yeni bir halkayla katkıda bulunmuştur. Gelgelelim, Cemil Said'in mealinde esas aldığı Kasimirski'nin Kur'an çevirisine; Kasimirski Yûnus 10/87 âyetteki ilgili ibareyi, "Disposez pour votre peuple des maisons en Egypte, et faites-en des maisons d'adoraitons (İngilizcesi: Arrange for your people houses in Egypt, and turn it into houses of worship. Türkçesi: Mısırda halkınız için evler yapın ve o evleri mabed haline getirin) şeklinde çevirmiş (Bkz. <http://www.portail-religion.com/lire/le-coran>) ve dolayısıyla bu çeviride "putlar"la ilgili hiçbir kelimeye yer verilmemiştir. Hülasa, bu konuda Cemil Said'in günahına girilmiştir.

34 Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s. 141.

yayınlanmıştır. İzmirli'nin *Meânî-i Kur'an* adlı çevirisi ise tam şekliyle 1927'de yayınlanmış -ki bu çevirinin ilk forması 1924'te yayınlanmıştır- ve Ömer Rıza Doğrul gibi bazı isimler bu çeviri hakkında takdîrîkâr ifadeler kullanmıştır.

Daha önce de bahsedildiği üzere 21 Şubat 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan bir önergede, "Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hata-âlûd bir surette lisanımıza tercüme neşredildiği görülmektedir" denilerek, Kur'an'ın Türkçe'ye mütehasşis bir kurul tarafından tefsir ve tercüme edilmesi talebinde bulunulmuştur. Bu önerge bazı tadilatlarla Meclis'te kabul edilmiş ve sonraki yıllarda Elmalılı Hamdi Yazır'ın hazırladığı *Hak Dini Kur'an Dili (Yeni Meâllî Türkçe Tefsir)* adlı eser bu önergenin semeresi olarak meydana gelmiştir. Böylece devlet tercüme ve tefsir işine el atmış ve sonraki yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla resmî meal hazırlatma tarzında bir devlet geleneği oluşmuştur.

1928'de gerçekleşen Harf devrimi, toplumun yüzyıllarca kullandığı alfabeği değiştirmesi hasebiyle matbuat hayatında kaçınılmaz olarak duraklamaya yol açmış ve dolayısıyla Harf inkılâbından 1932 senesine kadar tercüme neşri akamete uğramıştır. Camilerde Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan uygulamasının başladığı 1932 yılına gelindiğinde, yine İbrahim Hilmi (Çığıracan), İzmirli'nin *Meânî-i Kur'an* adlı Osmanlıca çevirisini, mütercimim mukaddimesini çıkararak ve bazı dipnotlarda değişiklikler yaparak *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi* (İstanbul 1932) adıyla ve fakat bu defa Latin harfleriyle yeniden yayımlamıştır. Aynı yıl Süleyman Tevfik de mevcut çevirisini *Kur'an-ı Kerim* (İstanbul 1932) şeklindeki yeni bir adla yayımlamıştır. Bu iki çevirinin Latin harfleriyle neşredilmesinden iki yıl sonra Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* (İstanbul 1934) adlı eseri mütedavil mealler arasındaki yerini almıştır. Çok büyük ölçüde Mevlana Muhammed Ali'nin *The Holy Qur'an* adlı meal-tefsirinden istifadeyle hazırlanan bu eser de diğer birçok Kur'an çevirisi gibi ağır eleştirilere maruz kalmıştır.³⁵ O kadar ki Doğrul böyle bir esere imza atmakla Kâdiyânîliğin propagandistliğine soyunduğu ithamına bile uğramış ve bu itham karşısında kendisini savunmak durumunda kalmıştır.³⁶

35 Mesela H. Basri Çantay *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı mealinin önsözünde şunları zikretmiştir: "Ömer Rıza Doğrul Bey'in "Tanrı Buyruğu" adlı eseri -şekli, tertibi, tanzimi itibariyle- güzeldir. Fakat gerek ayetlerin meallerinde, gerek bu meallerin notlarında sayılmayacak derecede hatalar, hatta bazı tahrifler vardır. O eserin Lahur'daki Ahmediyye-Kâdiyânî mezhebi reisi Mevlana Mehmed [Muhammed] Ali'nin İngiliz diliyle yazdığı ve o cem'iyetin İşâât-ı İslam Encümeni'nin bastırduğu tefsirli Kur'an tercemesinin bir kopyası olduğuna dair merhum 'Hamdi Akseki' Bey'in vaktiyle bize gönderdiği mektup elimizde mahfuzdur". Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1984, c. 1, s. 7.

36 Bu konuda bkz. Ali Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul'un 'Tanrı Buyruğu' Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", *Kur'an Meâlleri Sempozyumu*, (24-26 Nisan 2003, İzmir), Ankara 2007, c. 1, s. 469-470; Hadiye Ünsal, *Mevlana Muhammed Ali'nin "The Holy Qur'an" Adlı Meal Tefsiri Üzerine Bir İnceleme*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2010, s. 15-16.

1946'da çok partili hayata geçişi müteakiben 1947'de ikinci, 1955'te de üçüncü baskısı yapılacak olan bu eser, daha sonraki yıllarda farklı yayınevleri tarafından Ehl-i sünnet mezhebinin görüşlerine uygun hale getirilmiş ve bilhassa açıklama notlarındaki geleneksel Sünnî inanışa aykırı izah ve yorumlar ayıklandıktan sonra tekrar neşredilmiştir. Eserin 1980 yılında A. Muhtar Büyükçınar ve Mustafa Uzun tarafından hazırlanan dördüncü ve son baskısında ise müellifin bazı âyetlere, mesela Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi, beşikte iken konuşması ve çamurdan yapılmış kuş maketine üfleyip onu canlı bir kuşa dönüştürmesi gibi mucizelerinden, Hz. Süleyman'ın asâsını kemiren kurttan, erkek-kadın arasındaki statü ya da derece farkından söz eden âyetlere ilişkin bazı izahları ya metinden çıkarılmış ya da orijinal metne ciddi müdahalelerde bulunulmuştur. O kadar ki müellifin, “okuyucularımız eserimizde birçok yeniliklerle karşılaşacaklardır. Bu yeniliklerin onları ürkütmeyeceğine, bilakis onları düşündürmeyeceğine kaniiz.” şeklindeki ifadesi,³⁷ eseri yayına hazırlayanlar tarafından, “üzerinde düşünülmesi için, ürkütücü de olsa yeni görüşler” şeklinde değiştirilmiş ve bu tasarruf, “eseri lekeleyen müfrit izahların kaldırılması ve gerektiğinde Ehl-i Sünnet ulemasının görüşlerini ilave etme zarureti” olarak gerekçelendirilmiştir.³⁸

Asıl konuya dönersek, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Elmalılı Hamdi Yazır'a hazırlattığı *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserin ilk cildi 1935'te neşredilmiştir. Daha önce de kısaca değinildiği gibi, 1925'te Meclis'e sunulan bir önergenin kabulüyle birlikte Kur'an'ı tercüme işi Mehmed Akif Ersoy'a, tefsir yazım işi de Elmalılı Hamdi Yazır'a havale edilmiştir. Elmalılı 1926'da tefsirin tahririne başlamış ve fakat daha sonra Akif'in tercümeden vazgeçmesi, daha doğrusu aldığı ücreti iade etmesi ve tercüme yetkililere vermemesi sebebiyle tercüme işini de Elmalılı üstlenmiştir. Tahririne Harf devriminden önce başlanan *Hak Dini* ilkin Osmanlıca olarak telif edilmiş, ancak dizgi sırasında Latin harflerine çevrilmiştir. Eserin 2 ve 3. ciltleri 1936'da, 4. ciltten 9. cilde kadar olan altı cildi ise -ki 9. cilt tefsirin fihristidir- 1938'de neşredilmiştir. Eser neşriyat 1982'de tefsirin sadece meal kısmını sadeleştirerek *Hak Dini Kur'an Dili Meâli* adıyla yayımlanmıştır.

1930'lu yıllarda, anadilde ibadet projesinin de etkisiyle Kur'an'ın çok sayıda kısmî çevirisi de neşredilmiştir. Bazılarının “Namaz Hocası” diye bilinen yayın türünün ilk örneklerini oluşturduğu bu eserler arasında şunlar sayılabilir: (1) İbrahim Hilmi Kitabevi, *Türkçeye Çevrilmiş Amme Cüz-i Şerifi*

37 Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul 1947, [İlk Basımın İlk Söz'ü].

38 Bu gerekçeye dayandırılan müdahaleler kimi araştırmacılar tarafından haklı olarak tahrif diye nitelendirilmiştir. Bkz. İlhami Karabulut, “Tanrı Buyruğu ya da Bir Tahri n Anatomisi”, *İslâmiyât*, c. 3, sy. 1 (2000), s. 185-204.

(İstanbul 1931); (2) *Türkçeye Çevrilmiş Kadsemia Cüz-i Şerifi* (İstanbul 1931); (3) Haşim Veli, *Tercümeli Yasin-i Şerif* (İstanbul 1932); (4) Mehmet Şakir, *Tercümeli Namaz Sureleri ve Yasin-i Şerif* (İstanbul 1932); (5) Süleyman Tevfik, *İlaveli ve Tercümeli Amme* (İstanbul 1933); (6) Ahmet Nuri, *Tercümeli Namaz Sureleri ve Yasin-i Şerif* (İstanbul 1934); (7) İhsan Manavoğlu, *Dualı ve Tercemeli Yasin-i Şerif ve Namaz Sureleri* (İstanbul 1937); (8) Besim Atalay, *Tanrı Kitabından Namaz Sureleri* (İstanbul 1942); (9) Zeki Korgunal, *Namaz Hocası ve Namaz Sureleri* (İstanbul 1944); (10) Ahmed Hamdi Akseki, *Namaz Surelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri* (Ankara 1949).

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllardan itibaren dinî neşriyat alanında gözle görülür bir rahatlama yaşanmıştır. Meal kelimesinin sıklıkla kullanılmaya başladığı bu dönemdeki en önemli çeviri Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul 1952-1953) adlı üç ciltlik izahlı mealidir. Kamuoyunda hüsnü kabul gören ve zaman içerisinde ofset yoluyla birçok baskısı yapılan bu eserin yayımlandığı yıl, sosyolojik görüşlerinde Ziya Gökalp'in etkisi altında kaldığı bilinen ve hatta Kur'an'dan bazı ayetlerin çıkarılmasını dahi önerdiği söylenen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu mevcut Kur'an çevirilerini tenkide yönelik bir makale yazmış ve fakat bu makalede konuyu ilmi olmaktan ziyade siyasî, daha açıkçası Türkçülük ve Ulusçuluk mülahazalarıyla ele almıştır. Böylece Kur'an çevirileri bir kez daha ideolojik tartışma konusu olmuştur.

1955 yılına gelindiğinde biri Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Kur'an-ı Kerim ve Mealî* (İstanbul 1955), diğeri ise gazetelerde pehlivan tefrikaları yazmakla meşhur olan Hacı Murat Sertoğlu'nun *İslam'ın Mukaddes Kitabı Kur'an-ı Kerim: Türkçe Tercüme ve Tefsiri* (1955) adlı eseri yayımlanmıştır. İki yıl sonra, Arapça bilmediği bilinen İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Kur'an* (İstanbul 1957) ve 1940'lı yıllarda muhtelif âyet tercümeleri neşreden Osman Nebioğlu'nun *Türkçe Kur'an-ı Kerim* (İstanbul 1957) adlı çevirileri yayımlanmış, fakat bu iki çeviri de -tıpkı 1924'te Hüseyin Kazım Kadri ile Cemil Said'in çevirilerinin yayımından sonra olduğu gibi- ciddi tartışmalara yol açmıştır. Daha açıkçası Hasan Ali Yücel, Nihat Sami Banarlı, Besim Atalay, Behçet Kemal Çağlar gibi isimler, "Türkçe Kur'an" tartışmasını yeniden alevlendiren Baltacıoğlu ve Nebioğlu'nun Kur'an çevirileri hakkında övücü yazılar yazarken, M. Raif Ogan, Hasan Basri Çantay, A. Kemal Aksüt ve Mehmet Lütfi gibi isimler bu iki çeviriyi çok ağır bir dille eleştirmişlerdir.

1960 darbesinden sonra siyasî otorite Kur'an'ı Latin harfleriyle tab ettirme teşebbüsünde bulunmuş ve fakat bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. Derken, 1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nca *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Meâl* (Ankara 1961) adlı bir eser yayımlanmıştır. Dönemin Ankara İlahiyat Fakültesi'nde asistan olarak görev yapan Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'ın bir

yıldan daha kısa süren çalışmaları neticesinde ortaya çıkan bu çeviri Hasan Basri Çantay tarafından eleştirilmiştir. Yine aynı çeviri Salih Akdemir tarafından da ağır bir dille tenkit edilmiştir.³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayımlanan bu mealin ardından 1962'de, dilbilim alanındaki çalışmalarıyla tanınan Besim Atalay'ın (ö. 1965) *Kur'an-ı Kerim* (Ankara 1962) ve Sadi Irmak'ın (ö. 1990) *Kutsal Kur'an-Türkçe Meali* (İstanbul 1962) adlı eserleri neşredilmiştir. 1967 yılında ise Ali Fikri Yavuz'un *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâl-i Âlîsi* adlı meali yayımlanmıştır. Yine aynı yıl Ahmet Okutan'ın *Kur'an-ı Kerim'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı* isimli eseri yayımlanmıştır.⁴⁰

Yetmişli yıllara gelindiğinde, meal yazım ve yayımı sürekliliğini korumakla birlikte çok hızlı bir gelişme kaydetmemiştir. Daha açıkçası, anılan yıllarda Abdullah Atıf Tüzüner'in (ö. 1954) *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (İstanbul 1970), Süleyman Ateş'in *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli* (İstanbul 1975), Ziya Kazıcı ile Necip Taylan'ın *Kur'an-ı Kerim Meâli* (İstanbul 1977),⁴¹ Abdullah Aydın'ın *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Celîlesi* (İstanbul 1979) gibi birkaç meal neşredilmiştir. Buna mukabil, ilginçtir, 12 Eylül 1980 darbesini müteakip yıllarda çok sayıda meal dolaşıma girmiştir. Seksenli yıllarda yayımlanan ve birkaçı manzum olan meallerden bazıları şunlardır: (1) Ali Rıza Sağman, *Lafzen ve Mealen Kur'an-ı Kerim Tercümesi* (İstanbul 1980); (2) Hasan Karakaya-Kadir Kavakçı-Mehmet Süslü-Kerim Aytekin-Kenan Seyithanoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli* (İstanbul 1981); (3) Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadreddin Gümüş, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (İstanbul 1982); (4) Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı* (İstanbul 1983); (5) A. Adnan Sütmen, *Kur'an-ı Kerim'in Manzum Açıklaması* (İstanbul 1984); (6) Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi* (İstanbul 1985); (7) Rıza Çiloğlu, *Tanrı Buyruğu Kur'an, Nazım Çeviri* (İstanbul 1987); (8) Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy, *Nüzul Sebepli Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (İstanbul 1987);⁴² (9) Enver Baytan, *Kur'an-ı*

39 Akdemir'in ağır eleştirilerinin en çarpıcı kısmı şöyledir: "Zamanın Diyanet İşleri Başkanının ve Mütercimlerin ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, söz konusu tercüme, '...benzerleri arasında en az hatalı ve mükemmel olanı olma' iddiasındadır. Oysa gerçek şu ki Diyanet'in tercümesi, mevcut tercüme içinde en hatalı olandır". Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Ankara 1989, s. 55.

40 II. Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet'in ilanından 1970'li yıllara kadar yayımlanan tercüme ve meallerin kronolojisinde ağırlıklı olarak D. Cündioğlu'nun daha önce tam künyesi verilen ve birkaç kez de dipnotta gösterilen "Matbû Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu-Bir Giriş Denemesi-" (2. *Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1996) tebliğinden yararlanılmıştır.

41 Bu mealde, Fatih dersiâm ve vaizlerinden Osman Râşid Efendi'nin riyasetindeki bir heyet-i ilmiyeye yazdırılıp Süleyman Tev k'e tashih ettirildiği söylenen *Türkçeli Kur'an-ı Kerim* (İstanbul 1927) adlı tercüme esas alınmıştır.

42 Bu eser İsmail Ferruh'un *Mevâkıb* adlı eseri esas alınarak hazırlanmış; fakat daha sonraki ➡

Kerim ve Türkçe Meâl-i Âlisi (İstanbul 1987); (10) Osman Keskiöğlu, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Açıklaması* (İstanbul 1988); (11) Ahmed Davudoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli* (İstanbul 1988); (12) Bekir Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı* (İstanbul 1989).⁴³

Bu bağlamda bir ara söz olarak belirtmek gerekir ki Yüksek İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi bünyesinde görev yapan Ahmed Davudoğlu, Bekir Sadak, Hüseyin Atay, Süleyman Ateş, Ali Özek ve diğer bazı isimlere ait meallerin seksenli yıllarda okuyucuyla buluşmasının ardından birçok ilahiyatçı akademisyen gerek bu meallerin olumlu ve olumsuz yönden tahrik ve teşvikiyle gerekse her geçen gün meallerin daha fazla rağbet görmesi sebebiyle Kur'an çevirisi hazırlama ihtiyacı duymuş ve zikri geçen yılların sonlarından günümüze kadar ilahiyatçı akademisyenlere ait çok sayıda meal yayımlanmıştır. Bu meallerden bazıları şöyle sıralanabilir: (1) Talat Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meali*; (2) Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*; (3) Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*; (4) Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*; (5) Hamdi Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim/ Yüce Meâl ve Tefsiri*; (6) Sadrettin Gümüş-Yakup Çiçek-Muhsin Demirci, *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali*; (7) Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı, *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*; (8) Mehmet Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*; (9) Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*; (10) Abdülkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*; (11) Yusuf Işıcık, *Kur'an Meali*; (12) Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*; (13) Hüseyin Peker, *Son İlahi Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Meali*; (14) Nusret Çam, *Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim*; (15) Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Meali*; (16) Hasan Elik-Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*.

Bütün bu eserler arasında mukayeseli bir değerlendirme yapıldığında, tefsir sahasında çalışan akademisyenlere ait meallerin diğerlerinden umumiyetle daha nitelikli olduğu söylenebilir ve bu bağlamda Hasan Elik ve Muhammed Coşkun tarafından hazırlanan *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul 2013) adlı eserin bilindik meal formatından çok farklı nitelikte olmakla birlikte, özellikle âyetlerin nüzul bağlamındaki ilk ve aslî anlamlarını

yıllarda yine Beşir Eryarsoy ve Ahmed Ağırakça tarafından *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli* (İstanbul 1995) adıyla yeni bir meal yayımlanmıştır.

43 Bekir Sadak'ın meali ilk defa Ötüken Neşriyat (İstanbul 1989) tarafından yayınlanmış, daha sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) yayınları arasından piyasaya çıkmıştır. Eserin İFAV baskısı Yrd. Doç. Dr. Halit Zavalı/Zevalsiz tarafından baştan sona okunmuş ve bazı düzeltmeler ile eksik olan âyet mealleri eklenmiştir. Daha sonra Prof. Dr. Cahit Baltacı da eseri baştan sona okumuş ve tashih-tadil mahiyetinde bazı değişiklikler yapmıştır. Eser İFAV tarafından bu şekliyle yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 2009). Bu kayıt dışı bilgi için değerli kardeşim Dr. Muhammed Abay'a teşekkür ederim.

yansıtma açısından gayet başarılı olduğu belirtilmelidir. İslam hukuku, hadis, Arap dili, din psikolojisi, din ve İslam felsefesi gibi farklı alanlarda uzmanlaşan akademisyenlere ait meallerde de çok isabetli anlam takdirleri şüphesiz mevcuttur. Mesela, asıl uzmanlık alanı tefsir olmayan Bekir Sadak'ın *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı* adlı meali gerek devrik cümlelerden müteşekkil secili dil ve üslubu, gerekse lafızda zikredilmeksizin anlaşılan manaları parantez kullanmadan aktarma keyfiyeti bakımından oldukça başarılıdır. Keza, İslam hukukçusu Prof. Dr. Abdülkadir Şener, hadisçi Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu ve İslam hukukçusu Prof. Dr. Mustafa Yıldırım tarafından hazırlanan *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali* adlı eser de gerek hedef dilin istimalindeki beceriklilik, gerekse siyak-sibak bütünlüğünü yansıtan mana takdirlerindeki isabetlilik yönünden üst seviyede bir meal hüviyetindedir. Bununla birlikte, tefsir sahasında çalışmayan bazı meal sahiplerinin kendi uzmanlık alanlarına ait ıstılahları çok kere meale yansıttıkları ve bu yansıtımaların tercüme ve tefsirle ilgili temel ilkeler açısından çoğunlukla problemli oldukları da şüphesizdir.

Türkçe meallerin tarihçesine dönersek, 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen süre zarfında hem meal yazımında ve yayımında hem de meal okuma alışkanlığında gözle görülür bir gelişme kaydedildi. Çalışmamızın başında da kısaca değinildiği gibi bu gelişmenin arka planında bilhassa yetmişli yılların ortalarında kendisini fark ettiren Kur'ancılık-Mealcilik söyleminin zaman içerisinde güç kazanması ve birçok dinî meselenin Kur'an temelinde tartışmaya açılmasına vesile olması önemli bir rol oynar. Bu yüzden, bahse konu söylem üzerinde fazlaca durmak gerekir. Muhalifleri tarafından "Mealcilik" diye adlandırılan bu söylemin yetmişli yılların ortalarına rastlayan zuhur devresinden önce teşekkül ya da bir tür mayalanma evresinden geçtiği söylenebilir. Şöyle ki 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de milliyetçi, mukaddesatçı ve aynı zamanda devletçi İslam anlayışından kendini ayırtırmaya çalışan tenkitçi, reddiyeci ve hatta devrimci olma isteğine sahip bir Müslüman kimliğin inşasına yönelik çabalar zuhur etmiştir. Yine aynı yıllardan itibaren Türkiye ve Orta Doğu'daki sosyalist hareketlerin gelişimine paralel olarak Seyyid Kutub (ö. 1966) ve Mustafa Sibâî (ö. 1964) gibi çağdaş Müslüman mütefekkilere ait muhtelif kitapların Türkçeye tercüme edilmesi söz konusu çabalara hız ve heyecan kazandırmıştır.⁴⁴ Bu arada Türkiye'deki birçok Müslüman da gerek İslam nokta-i nazarından devlet, sosyal adalet, sosyalizm, kapitalizm gibi konuları, gerekse İslam'ın bütün bu konulara dair söyleyecek sözü bulunduğunu anılan kitaplar sayesinde öğrenmiştir.

⁴⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yücel Bulut, "İslâmcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik", [Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde], c. 6, cilt editörü: Yasin Aktay, İstanbul 2004, s. 915-921.

1960'tan sonra Türkiye'de bütün siyasî yönelimleri az çok besleyen görece özgürlük ortamında muhtelif eserleri Türkçeye tercüme edilen çağdaş Müslüman düşünürler arasında özellikle Seyyid Kutub'un *Fî zilâli'l-Kur'an* tefsiri (çev. Bekir Karlığa vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1968-1977) ile *Yoldaki İşaretler* (çev. Abdülkadir Şener, Hilal Yayınları, Ankara 1966) adlı eseri başlangıçta milliyetçi, muhafazakâr ve mukaddesatçı gelenekten beslenmiş olmakla beraber,⁴⁵ zamanla daha saf, daha rafine bir İslam arayışına koyulan ve bu arayışın sonunda İslam'ın ana kaynağına dönüş fikrine ulaşan Kur'ancı-Mealci zihniyetin o günkü taleplerini büyük ölçüde karşılamıştır. İslam dünyasının farklı coğrafyalarındaki Müslüman düşünürlerle ait eserlerin Türkçeye çevrilmesinin Kur'an algısı dolayımında sebep olduğu en kayda değer gelişme, asırlardır Kur'an'ı anlamak üzere okuma konseptine yabancı bir milletin çağdaş çocuklarının, Kur'an'la birey olarak yüzleşme ve onu anlamak amacıyla okuma tutumuyla tanışması oldu.

Cumhuriyet'in başından beri süregelen resmî uluslaşma projesinin izlediği din politikası, akademik İlahiyatçılığın gelenek karşısındaki eleştirel tutumu ve Arap dünyasının ve İran'ın reformcu İslamcı yazarlarından yapılan çeviriler, çağın ruhuna uygun olarak, Türkiye dindarlığına selefi karakterli ve öze dönüşçü bir söylem kazandırdı. Bu yeni fikrî atmosfer, Türk dinî düşüncesinde 'öz'ü yani Kur'an'ı keşfetme, hayatı ve eşyayı Kur'an perspektifinden yeniden anlamlandırma ve Kur'an'ın kavram ve düşünce dünyasını yeniden ele alma ihtiyacını körükledi. Zira bu etkenlerin tamamı, 'geleneğin' Müslümanlara ayak bağı olduğu ve "ilerleme"nin Kur'an'a dönüşle gerçekleşeceği şeklinde modernist bir perspektifte birleşiyordu. Nitekim telif tarihleri çoğunlukla 1980 sonrasına tekabül eden "Kur'an'da..." veya "Kur'an'a Göre..." başlıklı yayınların, genellikle, araştırma konusu yapılan kavram veya fenomenin Kur'an'da ne anlama geldiğini değil, geleneksel kabullerin 'dayattığı' anlama gelmediğini ortaya koymayı hedeflediği rahatlıkla söylenebilir.⁴⁶

Kur'ancı-Mealci söylem yetmişli yıllarda umumiyetle sosyal bilimlere yatkınlığıyla temayüz eden entelektüel bir genç kuşak tarafından gündeme taşındı. İllegal örgütlenme fikrine karşı çıkan ve söylemlerini açıkça dile

45 İlk kuşak Kur'ancılar İslamcılığın gerek kendisini gerekse taleplerini siyasî bir dille anlatmaktan imtina ettiği dönemlerdeki bir dizi ideolojik uğraktan geçmiştir. Daha açıkçası bu kuşak, İslam'ı milliyetçi-muhafazakâr söylemle birleştiren Necip Fazıl Kısakürek ve *Büyük Doğu Dergisi*, "Müslüman Anadolu sosyalizmi" ve "Anadolu İslam sosyalizmi" gibi ilginç kavramlaştırmalarıyla tanınan Nurettin Topçu ve *Hareket Dergisi*, İslam medeniyetini tüm veçheleriyle yeniden ihya etmeyi amaçlayan Sezai Karakoç ve *Diriliş Dergisi* gibi mukaddesatçı-muhafazakâr İslam anlayışını benimseyen mekteplerde yetişmiştir.

46 Ömer Özsoy, "Türkiye'de Kur'an Hermeneutiği Tartışmaları: Bir Soykütüğü Denemesi", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar II* (çinde), ed. Mehmet Akif Koç-İsmail Albayrak, Ankara 2013, s. 229.

getirmeyi ilke edinen bu gençler, herhangi bir lidere bağlanmak yahut bir cemaat bünyesinde yer almak yerine bireyselliği, kişiye referans vermek yerine metne atıfta bulunmayı yeğlediler.⁴⁷ Dolayısıyla en sağlam nass/metin olarak salt Kur'an'a dönüş fikrini seslendirdiler. Bu bağlamda Kur'an dışındaki dinî kaynakların otoritesi reddedildi. Hemen her İslamcının diline pelesenk olmuş "öze dönüş" söylemine kayda değer bir sistematik kazandırma çabasının öznesi olan bu gençler geleneğin moderniteye yenik düşmesinin acısıyla yeni bir iktidarı gelenekle savaşıyorlardı. Bu anlamda politikteler ve İslam dünyasındaki radikal çıkışlara da sempatiyle yaklaşıyorlardı. Ancak her türlü hiyerarşiyi, örgütsel ilişkiyi reddeden, kişiye değil metne referans veren tutumları onları politik değil kültürel, cemaatçi değil bireyci bir İslam anlayışına sevk etmiştir.⁴⁸

1979'da gerçekleşen İran İslam devrimi Sünnî mezhepçiliği kısmen gözden düşürmek suretiyle Kur'ancı-Mealci söylemin etki alanını genişletti. Kur'ancılar İran'dan esen devrim rüzgârını da arkalarına alarak geleneksel Sünnî-İslâmî anlayışları tasfiye edici görüş ve düşüncelerini daha kolay anlatma imkânına kavuştular. 12 Eylül 1980'deki askerî darbeyi izleyen süreçte farklı İslamcı kesimler bir taraftan kamusal alana nüfuz ettiler, diğer taraftan da bu alanda üretilen değerlerden etkilenecek kayda değer bir değişim/dönüşüm geçirdiler. Bu süreçte genç kuşak entelektüel Müslümanlar modern dünyada tartışılan sivil toplum, demokrasi, insan hakları, özgürlük, çoğulculuk gibi birçok konuyu ülke gündemine taşıdılar. Ancak bu dönemde Kur'ancı-Mealci söylemden gür bir ses çıkmadı. Derken, 1986 Haziran ayında yayım hayatına başlayan ve yayım politikasını "sanatı düşünceden, şiiri denemeden, akademik perspektifi insani duyarlıktan ayırmaksızın her alanda çalışmaya yer vermek"⁴⁹ şeklinde belirleyen *Kelime* dergisinin hemen her sayısında Kur'ancı söylemin tezleriyle örtüşen bir dizi makale yayımlandı.

1988 Ocak ayında yayım hayatına başlayan *Kalem* dergisiyle birlikte yeniden gündeme gelen Kur'ancı-Mealci söylem doksanlı yıllarda faaliyetlerini Bilgi Vakfı çatısı altında sürdürdü ve bu faaliyetler çerçevesinde Kur'an konulu bir dizi sempozyum düzenlendi.⁵⁰ Öte yandan yine doksanlı yıllarda ve bilhassa "post-modern darbe" diye tarihe geçen 28 Şubat sürecinden sonra

47 Mealci söyleme göre bu özellikler Kur'an'ın hedeflediği insan tipine aittir. Bkz. Süleyman Kalkan, "Kur'an'ın Hedeflediği İnsan", *Kalem Düşünce ve Kültür Dergisi*, sy. 2 (Şubat-1988), s. 1.

48 Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, İstanbul 1990, s. 201-202.

49 Metin Mengüşoğlu, "Kelime'nin İkinci Üç Ayı", *Kelime*, sy. 7 (Aralık 1986), s. 5.

50 Mustafa Hizmetli'nin *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı* (Ankara 1995) adlı çevirisi, Kur'ancı-Mealci ekolün doksanlı yıllara ait bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Gerçi şahsen tanıyıp bildiğimiz kadarıyla Hizmetli'nin Bilgi Vakfı çevresiyle yakın bir ilişkisi olmamıştır; ancak mealinin önsözünde Kemal Kelleci, Ali Baltaş, Hikmet Zeyveli gibi isimlerin birikimlerinden istifade ettiğini belirtmiş olması, eserin söz konusu ekole nisbetini mümkün kılmaktadır.

Yaşar Nuri Öztürk'e sunulan medya imkânlarıyla Kur'an İslam'ı söylemi oldukça popüler hale geldi. Neşe İhtiyar'ın nitelemesiyle "televangelik vaizlik" in⁵¹ Türkiye'deki en iyi temsilini yapan ve başarısının büyük kısmını İslamcılığın metin-merkezci kitabı yorumunun bütün birikimini tüketerek İslamcılardan farklı şeyler söyleme yeteneğine borçlu olan Öztürk, Müslüman kitlelerin tartışmasız en güçlü sembolik sermayesi olan Kur'an'a vurgusu ve aynı zamanda parantezsiz bir meal(!) sahibi olması bakımından her ne kadar Kur'ancı-Mealci söyleme yakın bir çizgide konumlanmış gözükse de İslamcıların siyasal pozisyonlarını tahrip gibi bir hedefe yönelmiş olmasından ötürü çok farklı bir kulvarda koşmuştur. Ayrıca her iki söylemin hedef kitlelerinde de ciddi bir farklılık söz konusudur. Şöyle ki Kur'ancı-Mealci söylem, gelenek engelinden dolayı Kur'an'la sahici bir ilişki kuramamış olduklarına inanan insanlara hitap ederken Öztürk, Kur'an'la ilişki kurmak istedikleri halde kendi sınıfsal veya statü ayrıcalıklarına münasip bir hitap arayan kesimleri cezbedici bir jargonla konuşmuştur. Bununla birlikte, Öztürk gerek kendisine televangelik vaizlik imkânı bahşedilmesinden, gerekse vaizlik görevini çok iyi ifa etmesinden dolayı Kur'an'ın daha fazla okunmasına Mealci söylemden daha büyük bir katkı yapmıştır. Lakin Kur'an okumasının siyasal sonuçlarını gerilim kaynağı haline getirmesi siyasî hermenötik açısından kayda değer bir durum olmuştur.⁵²

Yakın geçmişte ve günümüzde Yaşar Nuri Öztürk'ün yanı sıra Hüseyin Atay, Süleyman Ateş, Edip Yüksel, Muhammed Nur Doğan, Ferec Hüdür ve Bayraktar Bayraklı gibi isimler tarafından da farklı tonlarda seslendirilen Kur'an İslam'ı ve/veya Kur'ancılık söylemi Türkiye'de İslam'ı en saf haliyle bizzat ilk kaynağından anlama ve dolayısıyla meal okuma arzusuna güçlü bir ivme kazandırdı. Ne var ki yetmişli yılların ortalarından seksenli yılların sonlarına kadar radikal bir çizgide varlığını sürdüren Kur'ancı-Mealci söylem, bu dönemde İslamcılık hareketine özgü hissiyatı da yansıtan bir dile sahipken, doksanlı yıllarda Bilgi Vakfı çatısı altındaki faaliyetleri dikkate alındığında söz konusu dilin radikal ve popüler jargonundan vazgeçmiş ve gerek dilini gerek ilgisini hemen tamamıyla ilmi ve akademik alanda yoğunlaştırmıştır. Hüseyin Atay, Edip Yüksel ve diğer isimlerce savunulan Kur'ancılık söylemine gelince, bizce bu söyleme mesnet teşkil eden şey İslamcılık ideolojisinden öte, kâh kişisel ve marjinal eğilimler kâh siyasal konjonktüre bağlı gelişmeler olmuştur. Sonuç itibarıyla, Kur'ancılık söylemi farklı ton ve versiyonlarıyla memleket sathında meal kültürünün zenginleşmesine çok önemli bir katkıda bulunmuş

51 Bkz. Neşe İhtiyar, "Televangelism and the Case of Yaşar Nuri Öztürk", *ISIM Newsletter*, sy. 9 (2002).

52 Bu konuyla ilgili geniş değerlendirme için bkz. Yasin Aktay, "Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dinî Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü", [*Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslamcılık* içinde], c. 6, cilt editörü: Yasin Aktay, İstanbul 2004, s. 390-391.

ve nitekim son elli yılda yüzden fazla meal okuyucuyla buluşmuş, böylece toplam meal sayısı yaklaşık iki yüze vasil olmuştur.

Son birkaç on yıllık zaman diliminde meal sayısının hızla artması,⁵³ Kur'an İslamı söyleminin popülaritesine bağlı olarak hem meal okuma ihtiyacının artmasına hem de meal okuyucusunun fazlalaşmasına, dolayısıyla bu konuda arz-talep dengesinin oluşmasına bağlanabilir. Bunun yanında, bilhassa yakın geçmişle ilgili olarak meal yazım ve yayımının toplumsal ölçekli talep artışına binaen önemli ölçüde ticarî kaygılarla bağlantılı olduğu da söylenebilir. Nitekim dinî içerikli eserler neşreden hemen her yayınevinin kendine has bir meal hazırlama/hazırlatma teşebbüsünde bulunması işin ticarî boyutu hakkında önemli bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

İslam'ı salt Kur'an'dan öğrenme ve bu konuda meal okumanın yeterli olacağını düşünmenin sakıncaları konusunda gerek akademik gerek popüler düzeyde birçok yayın yapılmasına rağmen meal okuma alışkanlığının önüne geçilemeyince ülkedeki hemen her İslamî grup ve cemaat kendine uygun bir meal bulma ya da hazırlama ihtiyacı hissetmiş ve sonuçta işin serencamı "Bana mealini söyle, sana cemaatini söyleyeyim" noktasına gelmiştir.

İlmî Değer ve Güvenilirlik Açısından Meallerin Genel Durumu

Mealler üzerine yapılan birçok akademik çalışmada da ifade edildiği gibi, Türkçedeki telif ve tercüme Kur'an çevirilerinin büyük çoğunluğu ilmî değer ve güvenilirlik gibi kriterler açısından iyi not alabilecek seviyede değildir. Bununla birlikte, ilmî değeri yüksek meallere sahip olduğumuz da şüphesizdir. Bu vasıftaki meallerden biri Elmalılı Hamdi Yazır'a aittir. Nitekim Elmalılı'nın mealı günümüzde de son derece popülerdir. Ancak şu da var ki bu popülerlik, mealin ilmî değerini genel okuyucu kitlesinin takdir etmiş olmasından ziyade, yüksek tirajlı gazetelerin eseri promosyon olarak dağıtmasından kaynaklanmaktadır. Sıradan okuyucularca zor anlaşılabilecek bir dil ve üsluba sahip olmasına rağmen söz konusu gazetelerin niçin genellikle bu mealı tercih ettikleri merak edilebilir. Bu noktada Ertuğrul Özkök'ün -her ne kadar genel duruş ve düşünce tarzından hiç hazzetmesek de- "Hürriyet Okuru Çok Haklı" başlıklı köşe yazısındaki şu tespitleri dikkate değer gözükmektedir:

Geçen ramazan ayında Hürriyet'in genel yayın yönetmeni bendim. Bir Kuran verme fikri ortaya atıldığında ben "Öteki gazetelerden farklılaşalım. Son yıllarda Kuran'ın çok güzel ve anlaşılabilir çevirileri çıktı. 'En anlaşılır çeviri' diye birini seçip verelim" dedim. Ancak, Sabah

53 2000 yılların başından günümüze kadar elli civarında telif-tercüme mealin okuyucuyla buluşmuş olması söz konusu artışın hızı hakkında yeterli bir kir verecektir. Söz konusu dönemdeki mealler hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammet Abay, "2000-2011 Arası Meal Çalışmaları", (yayımlanmamış tebliğ metni), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri Konulu İlmî Toplantı*, İstanbul, 21-22 Ekim 2011, s. 1-18.

ve Haber Türk bizden önce Elmalılı'nın tefsirini vermeye başlamıştı. Sonunda biz de aynı tefsiri verdik. Neden? Çok açık söyleyeyim. Çünkü "En az riskli olanı oydu da ondan". Elmalılı Hamdi'nin tefsiri, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin "resmi tefsiridir" ve kimsenin söyleyeceği laf yoktur. Bakın ben size çok net ve açık bir şey söyleyeyim. Laik kesimde bu tefsiri veren gazetelerin tek amacı, "Risk almadan bir Kuran tefsiri vermektir".⁵⁴

Bizce bu tespit kâfi olmamakla birlikte doğrudur; ancak Elmalılı'ya ait mealin ilmî açıdan en güvenilir birkaç mealinden biri olduğu da kuşkusuzdur. Evet, bu mealin dili sıradan okuyucular için oldukça ağırdır; dolayısıyla Kur'an'ı bu meal sayesinde anlamak zordur. Ne var ki Elmalılı *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinin tefsir kısmında kullandığı sanatsal Türkçenin aksine meal kısmında sık sık devrik cümleler, duygu ünlemlerini muhtevî kelimeler ve konuşma diline yakışan mahzuf ifadeler kullanmıştır. Bunun kuvvetle muhtemel sebebi ise 1930'lu yıllarda bir süre tatbik imkânı bulan anadilde ibadet projesine muhalif tavır koymak, dolayısıyla mealin bu projede istimaline -ki istismar demek belki daha isabetli olur- engel olmaktır. Ancak sonuçta Elmalılı her ne kadar mealde genel okuyucu kitlesinin yadırgadığı/ yadırgayacağı bir dil kullanmış olsa da bu dil aslında şifahi bir hitap, sözlü bir metin olan Kur'an'ın edebî nutuk tarzındaki dil ve üslubuyla örtüşmüştür ki bizce Elmalılı'nın meali bu yönüyle de ayrı bir yere sahiptir. Çünkü sair meallerin kahir ekseriyetindeki dil, büyük ölçüde yazı diline özgü hususiyetler taşımakta, dolayısıyla Kur'an'ın kendine özgü dilini yansıtmamaktadır.

Öte yandan, Elmalılı, Sâffât 37/154. âyette geçen *mâ leküm* lafzının "Nah sizlere!" şeklindeki çevirisinde olduğu gibi, Kur'an'ın özellikle ünlemleri ifadelerini günlük mobilize dile uygun şekilde karşılamıştır. Hâlbuki Türkçe meallerin çoğunda Kur'an'ın bu tür ifadelerindeki vurgu büyük ölçüde edebî ve estetik yitime uğramıştır. Bunun kuvvetle muhtemel sebebi, mealde günlük dile özgü ifadeler kullanmanın Kur'an'ın ağırlık ve saygınlığına yakışmayacağı endişesidir. Ne var ki bu endişe iyi niyete mebni olmakla birlikte yersizdir. Zira burada bir kez daha belirtmek gerekir ki Kur'an bildik anlamda kitap değil, bir hitaptır. Hitaplarda, ibare ve ifadelerin çok katmanlı anlam(lar)ı jest, mimik, tonlama gibi unsurlarla yansıtılır. Dolayısıyla, yazı dilinin standartlarına göre düzenlenmiş bir metinde yadırganabilecek olan "Yoo!", "Ne!", "Ha!" gibi ünlemler konuşma diline güzellik ve estetik bir boyut kazandırır.⁵⁵ Bu zaviyeden bakıldığında, meallerde bu tür ünlemler de yer almalıdır; lakin kelime ve kavram seçiminde ortalama dilden de ayrılmamalı, yani gerek öz

54 Ertuğrul Özkök, "Hürriyet Okuru Çok Haklı", *Hürriyet* (1 Eylül 2010).

55 Bu doğrultuda bir teklif ve değerlendirme için bkz. Murat Sülün, "Meâller Kur'an Mesajını Türk Toplumuna İletmede Ne Kadar Başarılıdır?", *Kur'an Mealleri Sempozyumu (24-26 Nisan 2003, İzmir)*, Ankara 2007, c. 2, s. 407.

Türkçecilik adına uyduruk ya da genel okuyucu kitlesinin dil ve kavram dünyasında sahici bir karşılığı bulunmayan kelimeler, gerekse felsefî ve sosyolojik içerikli deneme yazılarında sıkça rastlanan türden revnaklı tabir ve terkipler kullanılmamalıdır.

İlmî değer ve güvenilirliği haiz bir diğer meal de kuşkusuz Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı eseridir. Meal-tefsir türündeki bu üç ciltlik eser gerçekten büyük bir emek mahsulüdür. Bununla birlikte eserin dili özellikle genel okuyucu kitlesi açısından sadeleştirmeye muhtaçtır. Ne var ki sadeleştirilmiş meal ve tefsir örnekleri maalesef çok sorunludur. Mesela Elmalılı'nın tefsir ve mealinin sadeleştirilmiş versiyonlarında, estetik ziyan bir yana, muhteva ve mefhumu haleldar eden sayısız hata ve eksiklik mevcuttur. Hatta denebilir ki *Hak Dini* tefsirinin sadeleştirilmiş versiyonlarından bir kısmı *Hak Dini*'nden başka bir eser hüviyetindedir.

Çantay, mealin önsözünde “yaşayan dil” konusunu özellikle vurgulamış olmakla beraber geçen zaman zarfında kaçınılmaz olarak kendisi de bu konuda tenkide uğramıştır. Diğer taraftan Çantay, mealindeki açıklama notlarında ağırlıklı olarak başta Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'i ile Celâleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i olmak üzere Fahreddîn er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*'ı, Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl*, Muhyiddîn Şeyhzâde'nin (ö. 950/1543) *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl* (Beyzâvî *Hâşiyesi*) gibi muahhar döneme ait kaynaklardan yararlanmış ve bu durum kaçınılmaz olarak birçok Kur'an kelimesine yerleşik Sünnî terminoloji çerçevesinde teknik ve dar anlamlar yüklenmesi sonucunu doğurmuştur. Mamafih gerek Elmalılı'nın gerekse Çantay'ın mealleri daha sonraki Türkçe meallerin tümüne doğrudan veya dolaylı kaynak oluşturmuştur. Mesela, yetmişli yılların ortalarından itibaren Türkiye gündeminde tartışılmaya başlanan Kur'an'ı doğrudan anlama ve dolayısıyla meal okuma fikrinin seksenli yıllarda azımsanamayacak ölçüde taraftar bulmasıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkan Ali Bulaç'ın *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* adlı eserinin -ki bu eser Türkiye'de en çok okunan ve baskısı yapılan birkaç mealден birisidir- önsözünde de hemen tamamı geç döneme ait muhtelif tefsirlerden söz edilmekle birlikte meal aslında iki kaynaktan istifadeyle hazırlanmıştır. Bu iki kaynak ise bizzat meal sahibinin ifadesiyle,

Biz de yaklaşık üç sene süren bu çalışmamızda, Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirini ve Hasan Basri Çantay'ın mealini esas aldık ve çalışmamız boyunca ayet ayet onlara müracaat ettik. Ancak çalışmamız hiçbir şekilde bu iki değerli eserin bir tekrarı veya onların çizdiği çerçeve ile sınırlı değildir.⁵⁶

56 Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul ts., “Meal Hakkında Açıklayıcı Bilgiler”, s. XVII.

Ne var ki bazı araştırmacılar Bulaç'ın mealde kaynak kullanımıyla ilgili ifadelerinin gerçeği yansıtmadığını, dahası onun yaptığı işin, sadece Elmalılı ile Çantay'ın (bilhassa *ikincisinin*) Türkçelerini bozmaktan başka ciddiye alınabilecek bir tarafı olmadığını iddia etmiş ve bu iddiayı çok sayıda örnekle ispat yoluna gitmiştir.⁵⁷

Mütedavil mealler arasında hatırı sayılır bir yere sahip olan Süleyman Ateş'in *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Suat Yıldırım'ın *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meâli* gibi eserlerde de yine Elmalılı ve Çantay iki temel kaynak olarak kullanılmıştır. Böyle iken birçok mealde Elmalılı ve Çantay'a referansta bulunulmaması, Şeyh Galib'in (ö. 1799) "İlhamımı Mesnevî'den aldım/ Çaldımsa da mîri malı çaldım" dizelerini hatırlatan bir durum olmuştur. Ayrıca bu iki ismin vazgeçilmez kaynak oluşu, 1960-1995 yılları arasında yayımlanan meallere ilişkin şöyle bir değerlendirmeye imkân tanımıştır:

Hâsılı, bu dönemde (1960-1995 yılları arasında) yayımlanan meâllerle ilgili genel bir hüküm vermek gerekirse, bunların büyük bir kısmı, asla sadakat açısından Elmalılı Hamdi Yazır ile Hasan Basri Çantay'ın çevirilerinin gölgesi altında yazılmış olup, dil bakımından da onların iyi ya da kötü birer redaksiyonu durumundadırlar. Biçim yönünden ise, hemen hepsi, Standart Meâl Formu'nu esas almayı sürdürmüşlerdir... Dil ve üsluba gelince, gazete dilini, 'sadelığın ölçüsü' kabul eden bir zihniyetin bu süreç içerisinde hâkim olmasıyla birlikte, çevirilerin diliyle gazetelerin dili arasında bir fark kalmamış, en nihayet Kur'an-ı Kerim'in 'herkesin anlayabileceği bir lisan' ile Türkçeye tercüme edilmesi hakkında açık bir ittifaka varılmıştır.⁵⁸

Bu değerlendirmenin 1995'ten günümüze kadar geçen zaman zarfında ortaya çıkan meallerin kahir ekseriyeti için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte, yakın geçmişte özgün denebilecek bazı meallerle tanışma imkânı bulduğumuzu da belirtmeliyiz. Mesela, Muhammed Esed'in Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk tarafından *Kur'an Mesajı* adıyla Türkçeye çevrilen meal-tefsiri bu kapsamda zikredilebilir. "Kur'an Mesajı özellikle Esed'e ait açıklama notlarının çağdaş İslâmî ve Kur'ânî kavrayışa getirdiği zengin ve derin katkıdan dolayı Türkçe mealler arasında ayrı bir yere sahiptir."⁵⁹ Bu meali

57 Dücane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul 2005, s. 177-193.

58 Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 210.

59 Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı* adlı eseri özellikle yorum düzeyinde tenkidi mucip birçok yönünün bulunmasına rağmen meal-tefsir türü eserlerin gerek şekil gerek içerik itibarıyla en niteliklilerinden biri ve belki de birincisi olarak görülebilir. Bu faikiyetine mütenasip popularitesinden dolayıdır ki Türkçeye çevrilip yayımlanmasının ardından Türkiye'de meal-tefsir türü eserler gözle görülür şekilde çoğalmıştır. Bir kısmının hem şekil hem muhteva yönünden *Kur'an Mesajı*'ndan ilham ve istifadeyle hazırlandığı anlaşılan Türkçe meal-tefsirler arasında şunlar sayılabilir: (1) Ali Ünal, *Allah Kelâmı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (İstanbul 2007). Bu eser bilhassa kıssalarda bahsi geçen yerlere ilişkin haritalar ve

farklı kılan en önemli özelliklerden biri de Kur'an'daki belli başlı kavramların Esed tarafından umumiyetle başarılı şekilde karşılanmış olmasıdır. Bu yöndeki başarısıyla övgüyü hak eden Esed, sözgelimi, Türkçe meallerde genellikle, “Allah’tan korkmak” ve “Allah’tan sakınmak” şeklinde karşılanan *takvâ* kelimesini “sorumluluk bilinci içinde olmak”; *kâfir* kelimesini “hakikati inkâr eden” veya “hakikati inkâra şartlanmış olan”; *cihâd* “Allah yolunda çaba sarfetmek”, *âyet* “mesaj ve işaret”; *gayb*, “insan idrakini aşan”; *kitâb* “ilâhî kelimeler” veya “ilâhî vahiy”; *zekât* bazen “karşılıksız yardım” bazen de “arındırıcı (mâlî) yükümlülük”; *nefs* “insan benliği”; *tâğût* “şeytânî güçler”; *müslim* “Allah’a teslim olan”; *hanîf* “bâtıl olan her şeyden yüz çeviren” şeklinde karşılamak suretiyle bütün bu kelimeler ve kavramları zaman içinde kazandıkları istilâhî anlamlardan arındırmayı büyük ölçüde başarmıştır.

Bütün bu müspet hususiyetlerinin aksine Esed birçok âyete ilişkin açıklama notlarında klasik müfessirlere atfen yanlış veya eksik bilgiler de aktarmıştır. Kaynak belirterek zikrettiği kimi yorumların asıl kaynakta mevcut olmaması yahut kendisinin birtakım görüşler zikretmesi ve bunları asılsız olarak bazı müfessirlere nisbet etmesi gibi yanlış atıf ve çarpıtmalarda bulunan Esed meal-tefsirinde kendisinden çok faydalandığı, hatta intihal denebilecek oranda nakillerde bulunduğu halde Kâdiyânî müellif Mevlana Muhammed Ali’nin *The Holy Qur'an with English Translation and Commentary* adlı eserinden de söz etmemiştir.⁶⁰ Öte yandan yine meal-tefsirinde, bilhassa kıssalarla ilgili âyetlerin izahında, bilhassa Hint İslam modernistlerince benimsenen natüralist ve rasyonalist yorum anlayışına teveccüh gösterirken, ilâhî irade ve kulların fiilleri, kader ve kaza gibi konularla ilişkili âyetlerde Mu‘tezilî bir anlayışı benimsemiş; ahkam âyetlerinde ise İslam modernizmine özgü savunmacı bir dil ve üslubu tercih etmiş; bütün bunların dışında kimi zaman Arap dilinin imkan ve sınırlarını çok zorlayan, dolayısıyla Bâtınlîliği anımsatan mecazi yorumlar üretmiş ve neticede eklektik tefsir denebilecek bir ürün meydana getirmiştir.

Gelinen bu noktada Mustafa İslamoğlu’nun 2008’de yayımlanan *Hayat*

resimler ile Esmâ-i hüsnâ ve Kur'an'da geçen bazı kavramlar, konular ve isimlere dair sözlükler içermesi hasebiyle muadilleri arasında farklı bir hususiyete sahiptir. (2) Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir* (İstanbul 2008). Bu eser gerek şekil gerek muhteva yönünden M. Esed’in *Kur'an Mesajı*’nı anımsatmaktadır. (3) Celal Yıldırım, *Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meal* (2 cilt, İstanbul 2002); (4) M. Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak* (3 cilt, Ankara 2008). Bu eser kimi âyetlerin tefsirindeki bakir mazmunlar yönünden dikkate değerdir. (5) Mehmet Yaşar Kandemir-Halit Zavalı-Ümit Şimşek, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meal* (2 cilt, İstanbul 2010). Bu eser, Kur'an'ın anlaşılmasında vazgeçilmez bir kaynak olan/ olması gereken sünnet-hadislerin çoğu kez yerli yerince istimali bakımından önemlidir.

60 Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara 2008, s. 105-160.

Kitabı Kur'an adlı meal-tefsirinden de söz etmek gerekir. Bu eser gerek dil ve üslup gerekse bazı açıklama notlarındaki tespitler bakımından ilk nazarda başarılı bir meal görünümündedir. Bununla birlikte eserde, “Allah’ın günde-mi” (Fâtiha 1/1. âyetle ilgili 3. not), “Allah’ın öğrencisi” (Bakara 2/31. âyetle ilgili 9. not), “Gündeme taşı[mak]” (Meryem 19/41. âyetin meali), “özge söy-leşi” (Meryem 19/52. âyetin meali), “kalıcı güzelliğin üretildiği merkezler” (Ra’d 13/23. âyetin meali) gibi sükseli terkip ve tabirler kullanılmış, kimi açık-lama notlarında ise teknik açıdan yanlış bilgiler aktarılmıştır. Mesela, Bakara 2/21. âyetin başındaki *yâ eyyühe’n-nâs* hitabını “Ey insanlık ailesi!” diye çeviren İslamoğlu bu çevirisini, “*Eyyuhâ* bir kalıp ifadedir. Hatibin muhatabı “aile” olarak gördüğü durumlarda kullanılır (*İtkân*, II, 181).” şeklinde gerekçelendir-mektedir.⁶¹ Ne var ki bu notta referans gösterilen Süyûtî’nin *el-İtkân*’ında böyle bir izah yer almamakta, aksine Süyûtî eserinin ilgili yerinde *eyyü* edatı-nın nida harfi ile başında elif-lam takısı bulunan isim arasında bağlaç/köprü vazifesi gördüğünü belirtmektedir.⁶²

Meallerde açıklama notlarına yer vermek mana ve mesajın daha iyi anlaşıl-masına katkı sağlamakla birlikte, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bu not-lar kimi zaman yanlış bilgilere yer verilmesi ve sonuçta okuyucunun yanlış yönlendirilmesi gibi sorunlar da doğurmaktadır. Mesela, Suat Yıldırım’ın meali bilhassa dil ve üslup yönünden başarılı bir eser olmasına rağmen birçok âyete dair açıklama notunda, sözgelimi İsrailoğulları, Sâmîrî ve buzağı heyke-linden söz eden Tâ-hâ 20/87-97. âyetlere ilişkin izahlarda görüleceği gibi, İsrâiliyyat türü rivayetler âyetin meal-tefsiri meyanında zikredilmiştir. Aynı sorun, mevcut mealler arasında iyi bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*’yle (TDV Meâlî) birlikte diğer birçok meal-de de mevcuttur. Açıklamalı meallerde dikkati geçen bir diğer sorun da bilim-sel tefsir(!) niteliğindeki atıflardır. Bu sorun M. Esed’in *Kur'an Mesajı*’ndan

61 Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul 2008, s. 11 [6. not].

62 Bkz. Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2002, c. 1, s. 501. İslamoğlu’nun mezkûr açıklama notu bir araştırmacı tarafından da şöyle eleştirilmiştir: “Bu “gerekçe”yi okuyanların aklına hemen “Yâ eyyühe’n-Nebî...”, “Yâ eyyühe’r-Rasûl...” diye başlayan ayetlerin gelmemesi mümkün değil. Acaba Efendimiz (s.a.v.) “tek başına bir aile” olarak mı ifade buyurulmuştur? Mesele şu. İmam es-Süyûtî, Kur’an’da geçen harflerin (edatların) anlamları üzerinde dururken “Ey” nida edatının vecihleri/fonksiyonları üzerinde duruyor. Bunlardan birisi de ‘elif-lam’ takısı almış (ma’rife) kelimenin müsemması olan muhataba hitapta köprü görevi üstlenmesi; ‘Yâ eyyühe’n-nâs, Yâ eyyühe’n-Nebî’ cümlelerinde olduğu gibi. Yani bu nida edatı, başında ‘lâm-ı ta’rif’ bulunan kelimenin öncesine geldiğinde ‘eyyuhâ’ formuna evriliyor. İslamoğlu buradaki ‘lâm-ı ta’rif’i anlatan ‘el’i (elif-lam harflerini) ‘Âl’ (:aile) diye okuyunca ortaya böyle bir garabet çıkıyor. Başına ‘eyyuhâ’ edatı gelmiş kelimeler ister tekil, ister çoğul olsun ‘aile’ oluşturuyor ve bu, bütün meal boyunca devam ediyor”. Ebubekir Si 1, “Operasyonel Meal-yazıcılığı ya da Meal Üzerinden Din Tasavvuru İnşası”, *Rihle*, yıl: 1, sy. 4 (Ocak-Mart 2009), s. 69.

İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı: Kur'an* adlı eserine, M. Yaşar Kandemir-Halit Zavalı-Ümit Şimşek tarafından hazırlanan *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*'nden TDV Meâli'ne kadar birçok mealde mevcuttur.

Yakın geçmişte telif edilen ve diğerlerinden farklılık arz ettiği için kendilerine atıfta bulunulması gereken kimi mealler daha var ki bu meallerin temel karakteristiği Kur'an'da söylenenden (mantuk) çok, söylenmek istenen şeyi (mefhum) yansıtmıyor olmalarıdır. Tefsîrî tercüme tekniğinin ürünü olan bu meallerden biri Mustafa Öztürk'ün *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara 2008) adlı eseridir.⁶³ Sunuş kısmında, "Biz yorumdan arındırılmış bir Kur'an çevirisinin imkân dâhilinde olmadığı kanaatindeyiz. Bu yüzdendir ki meal çalışmamızda Kur'an'da 'ne denildiği'nden ziyade 'ne denilmek istendiği'ni aktarmaya çalıştık. Dolayısıyla kaynak metinden ziyade amaç metne yönelen işlevselci çeviri kuramından hareketle anlam merkezli tercüme (tefsîrî tercüme) tekniğini esas aldık."⁶⁴ ifadelerinin yer aldığı bu mealde ilgili bir makalede genellikle müspet değerlendirmelerde bulunulmuş; bunun yanında mealin anlam daraltması, kavram kargaşası, metne fazla müdahil olunması vb. tenkide açık taraflarının bulunduğu da dikkat çekilmiştir.⁶⁵

Anlam ve yorum merkezli Kur'an çevirilerinin bir diğer örneği de Ahmet Tekin'in *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru: Tefsîrî Meal* (İstanbul 2005) adlı eseridir. Ne var ki bu eser, tefsîrî tercüme ya da tefsîrî mealden ziyade bizatihi tefsir hüviyetindedir. Çünkü eser sahibi hemen her âyetin mealinde, kısmen tefsirlerde yer alan, kısmen de kendi zihninde oluşan tüm manalara yer vermiştir. Mesele, *zâlike'l-kitâbu lâ raybe fih* şeklindeki Bakara 2/2. âyet şöyle çevrilmiştir:

Geçmiş kutsal kitaplarda, Muhammed'e vahyedileceği müjdelenen, bütün insanların iman etmekle ve uygulamakla yükümlü olduğu, yürürlükteki tek ve son ilâhî kitap yalnızca bu mükemmel, kutsal kitaptır, Kur'an'dır. Allah katından indirildiğinde, kaynağında, vahyinde ve içindeki bilgilerde, geçmiş kitaplarda müjdelenen, bütün insanları muhatap alan, yürürlükteki tek ve son kitap olduğunda, şüphe ve tereddüt yoktur.

Meallerin genel durumu bağlamında son olarak Kur'an'ın Türkçe manzum çevirilerinden de söz etmek gerekir. Kur'an'ın tam ve kısmî manzum çevirileri

63 Öztürk'ün mealinde anlamın hedef dile bütünlük içinde aktarılması ön planda tutulduğu için birçok âyet pasaj/paragraf hâlinde çevrilmiştir. Bu özellik Mevdûdî'nin *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali: Tercümânü'l-Kur'an* (çev. Muhammed Han Kayânî, İstanbul 2004) adlı eserinde de mevcuttur.

64 Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2008, s. 8, [Sunuş].

65 Bkz. Zül kar Durmuş, "Mustafa Öztürk'ün 'Kur'an-ı Kerim Meali' İsimli Eserinin Analizi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2010), s. 79-100.

arasında Behçet Kemal Çağlar'ın *Kur'an-ı Kerim'den İlhamlar* (İstanbul 1966), A. Adnan Sütmen'in *Kur'an-ı Kerim'in Meâlen Manzum Açıklaması* (İstanbul 1984), Rıza Çiloğlu'nun *Tanrı Buyruğu Oku-Kur'an Manzum Çeviri* (İstanbul 1987), Bedri Noyan Dedebaba'nın *Kur'ân-ı Kerîm: Manzum Meâl* (İstanbul 1997, 2007), Nusret Çam'ın *Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara 2002), Mevlüt Akça'nın *Kur'an-ı Kerim Mealinin Manzum İfadesi* (Erzurum 2005), Adil Ali Atalay'ın *Kur'an-ı Kerim'in Manzum Meali ve Tefsir Özeti* (İstanbul 2007) gibi eserler sayılabilir.

Bütün bu eserler ilk bakışta Kur'an'ın mana ve mesajını Türk okuyucusuna estetik bir tarzda sunmak gibi masum bir amaçla telif edilmiş gözükmekte; ancak biraz dikkatli ve tecessüslü bakıldığında manzum meal denemelerinin umumiyetle Türkçülük ve öz Türkçecilik gibi eğilimlerle ve hatta Alevi-Bektaşî gelenekle de az çok ilişkisi bulunan/kurulan Türk İslamı düşüncesiyle bağlantılı olduğu görülür. Nitekim bu hususu gerek söz konusu meallerin önsözlerindeki Türklük ve Türkçe ile ilgili vurgulu ifadelerden, gerek Bedri Noyan ve Adil Ali Atalay gibi isimlerin manzum meallerindeki Alevi-Bektaşî geleneğe uygun izahlardan, gerek *Kur'an-ı Kerim Mealinin Manzum İfadesi* adlı eserin sahibi Mevlüt Akça'nın önsözdeki, "Kitabın cilt renginin al olmasını, üzerinde hilâl ve yıldızın bulunmasını; Allah'ın varlığını ve bu yolda can veren, inanmış insanların kanını temsil edeceği için uygun gördüm"⁶⁶ ifadesinden, gerekse A. Vehbi Ecer'in "Kur'an-ı Kerim'in Manzum Tercüme Denemeleri" başlıklı makalesinde konuyu Orhun abidelerinden Ahmed Yesevî'ye, dolayısıyla Türklük ve Türkçe sevgisine bağlamış olmasından da⁶⁷ rahatlıkla anlamak mümkündür. Meselenin bu boyutu bir yana, manzum çevirilerin en azından bir kısmının Kur'an'dan başka bir metnin çevirisi mahiyetinde olduğu, dolayısıyla bu tarz bir çevirinin ilmi ve güvenilirlik açısından hemen hiçbir değerinin bulunmadığı söylenebilir. Gerçi manzum mealler arasında bazılarının mümkün mertebe Kur'an'ın lafzına bağlı kalmaya çalıştığı

66 Mevlüt Akça, *Kur'an-ı Kerim Mealinin Manzum İfadesi*, Erzurum 2005, [Önsöz].

67 Bkz. A. Vehbi Ecer, "Kur'an-ı Kerim'in Manzum Tercüme Denemeleri", *Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 2, sy. 3 (Ocak-Haziran 2009), s. 207-213. Türklük ve Türkçülüğe dair zengin tahayyüllere sahip diğer bazı şahısların da Kur'an çevirileri vardır. Bunlardan biri ilahiyatçı emekli yarbay Sami Kocaoğlu'nun *Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meal*'i dir (İstanbul 2009). İncelediğimiz kadarıyla ayırt edici bir özelliği göze çarpmayan bu mealin önsözünde hem Türklük, hem Türk-İslam'ı ve hem de Kur'an İslam'ına vurgu yapan Kocaoğlu bütün bunların yanına Atatürkçülüğü de eklemiştir. İstikbale ait beklentisini, "Hele, Sinerji Türk Hareketi etkinliği sonunda, Büyük Atatürk'ün rüyası olan gelişmeler ortaya çıktığında insanlık âlemi, yepyeni bir Türk-İslam Medeniyetinin doğuşuna tanıklık edecek ve zamanla tüm dünya insanları adaletin, kardeşliğin, sevginin, barış ve huzurun ne olduğunu Müslüman Türklerden bir kez daha öğrenecektir" ifadeleriyle dile getiren Kocaoğlu Türk milletine de şöyle seslenmiştir: "Düş, seni uçurumlardan düzlüklere-zaferlere taşıyan kahramanların peşine düş! Hele, sana iman, azim-kararlılık, cesaret, güven... taşıyan, aşıl原因 iki tanesini hiç mi hiç bırakma: Birisi Muhammed Mustafa'dır, ötekisi Mustafa Kemal. Biri canın, ruhunsa senin, ötekisi etin, kanın kemigindir; senin şu âlemde varoluş nedenlerindir."

söylenabilir ve buna örnek olarak Nusret Çam'ın Fâtiha sûresine ilişkin şu çevirisi zikredilebilir:

Rahmet ve merhamet sahibi Allah'ın adıyla başlarım.
İçten övgüler, âlemlerin Rabbi Allah içindir, Allah için,
O, Rahmet, merhamet sahibidir; O sultanıdır kıyametin.
Yalnız sana taparız. Yalnız Sen'den yardım dileriz.
Yolumuzu doğru, dosdoğru eyle hepimizin.
Bir yol ki, yolcularına hep nimetler verdiğin
Bir yol ki azmadığı, gazap görmediği hiç kimsenin.

Buna mukabil Alevî-Bektâşî dedesi Bedreddin Noyan Dedebaba'nın (ö. 1997) *Kur'an-ı Kerîm (Manzum Meâl)* adlı eserindeki şu çevirisi lafza sadakat açısından oldukça problemlidir:

Tanrı'nın Esirgeyen, Bağışlayan Adıyla:
Övgü evrenler ıssı yüce Rabb'imizedir.
O'nun yarlıgaması, acıması bizedir.
Hesap günü ıssıdır, O'na bağlı kullarız.
Yalnız O'na taparız, O'ndan medet umarız.
Nimetini bize sun, dosdoğru yola ilet,
Seni kızdırmış biri olmayalım nihayet.

Meal vasıtasıyla Kur'an'ın başka bir metne dönüştürülmesi ve/veya yeni Kur'an'lar üretilmesi, sadece manzum çevirilere özgü bir sorun değildir. Dahası bu sorun, bir yandan modern dünyaya ait değer yargılarını terakki addetmek, diğer yandan da Kur'an'a sadakatten vazgeçmemek gerektiği düşüncesinin yarattığı gerginlik sebebiyle Kur'an ahkâmını çağdaş değerler ve normlara uyarlamaya çalışan zihniyet sahiplerince telif edilen meallerde de mevcuttur. Şu farkla ki manzum çevirilerdeki sorun ağırlıklı olarak sentaktik ve semantik hasar/zarar yaratırken, Kur'an'ın beyanları ile çağdaş dünyaya ait değer yargıları arasında sıkışmış modernist zihniyete ait meallerde mesaj ziyarı ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, Nisâ 4/34. âyetteki *vadribûhünne* [Son bir hal çaresi olarak onlara/hanımlarınıza tedip maksadıyla vurun] ifadesinin, belki de Laikçi ve çağdaşçı çevreler nazarında Kur'an'ı –sözüm ona- mahcubiyetten kurtarmak adına, “Onları evden uzaklaştırın” [Yaşar Nuri Öztürk], “Onları Çıkarın” [Edip Yüksel] ve hatta “Onlarla [cinsel] ilişki kurun” [H. Atay, 2000 yılında *Tempo* dergisinde yayımlanan bir söyleşide, “ilişki” kelimesiyle kastedilenin “cinsel ilişki” olduğunu belirtmiştir] gibi anlamlar yüklenmesi ibretlik bir örnek olarak zikredilebilir ve bu tarz meal örnekleri kimi araştırmacılarca da ifade edildiği gibi, çağdaş Kur'an üretimi olarak değerlendirilebilir.⁶⁸

68 Bu konuda bkz. Ömer Özsoy, “Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine 'Karı Dövme' Olgusu Bağlamında 4. Nisâ, 34 Örneği”, *İslâmiyât*, c. 5, sy. 1 (2002), s. 111-124.

Yeri gelmişken apolojik ve ideolojik saiklere dayanan bu tür çağdaş Kur'an-Meal üretimlerinden daha başka saiklere mebni ve aynı zamanda çok ilgi çekici üretimlerden de söz etmek gerekir. Bu bağlamda ister istemez zikretmek durumunda kalacağımız mealler(!) çağdaş Kur'an üretiminin de ötesinde Kur'an'ı düşünsel ve entelektüel fantezi nesnesine dönüştürmenin ibretlik örnekleri mesabesinde. Bu örneklerden biri İlahiyatçı Salih Parlak'ın *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir* (2001 Yayınları, İstanbul 2001) adlı eseridir. İslam dünyasının birlik ve bütünlüğü, Müslümanların tatil kültürü gibi konularda da kendince orijinal fikirler üreten, sözgelimi, "İslam dünyası öyle bir organizasyona gitsin ki Cuma günleri lig maçları, 'Haram Aylar'da kupa maçları ve Hac mevsimi boyunca da final maçları yapılsın. Böylece İslam dünyası gençlik ve halklar düzeyinde bütünleşir" (Yeni Şafak Gazetesi, 22.11.2007) diyen Salih Parlak kurgu-bilimsel meal-tefsirinde astronomi, astroloji, bilim-teknik, sibernetik (güdümbilim), psikokinezi (ruhsal devim), parapsikoloji vb. popüler bilim dalları hakkında ne biliyorsa hepsini Kur'an'a uyarlamayı başarmıştır. "Toplum artık bilgi çağına girdi, bu yüzden tefsir de sanal çağına girmeli" (Star Gazetesi, 29.01.2010) diyen, haliyle meal-tefsirler bilim-kurgudan da söz etmeli diye düşünen Salih Parlak bütün bu fantezilerine bilhassa İlahiyatçı akademisyen camianın kayıtsız kalmasını, "zamanımın ötesine hitap ediyorum, bu yüzden anlaşılamıyorum" diye izah etmiştir. Ancak Parlak'ın Âdiyât 100/1-5. âyetlere ilişkin şu çevirisi ve açıklama notu okunduğunda kendisinin niye anlaşılmadığı(!) kendiliğinden anlaşılır:

- (1) Gaz püskürtüp tepkili itiş prensibiyle çalışan roket-motora... (2) Yanma odasındaki basınçla tepkime gösterip ateşleyenlere... (3) yıldız ışığı yormuşçasına saldıran o ışın silahlarına andolsun: (4) deli edercesine çılgılık, duman vb paniklemede onunla bir vurur, bir çekilir, (5) onunla bilgi toplar, hedefi ortalarlar...

Açıklama notu:

Bu Mekkî suredeki sıfat-fiillerin cemi müennes salim kipinde gelmeleri, bu roket motorların cansız veya pilotla yönetilir olmadıkları, bunların kendi kendini yönetir olmaları melek olduklarını sezinletmektedir ve bunlar yıldız savaşlarını anımsatan [Fil:3.] akıllı silahlardır. Mekkî sure sözcüklerin her mekkî sure gibi müteşabih olmaları sözcük anlamlarından biraz ötede mecaz olarak kullanabilmemize fırsat tanırken gerçek anlamlarının bilimsel gelişmeler ışığında anlaşılacağını sezinletmektedir. Roket-motorlar, genellikle uzay mekiklerinde kullanılır, ama stratejik güdümlü mermilerde kullanılan karma katı propergoller, birbirinden kimyasal olarak farklılık gösteren bir yakıt ile bir yakıcı karışımından oluşur.... Yıldız savaşları ve bilim-kurgu filmlerindeki silahların acaba çalışma tekniği aynı mıdır? İşte müteşabihlik çok güzel anlaşılmaktadır.

Bu satırları okuduktan sonra hem mealinin önsözünde “ta 1967 yıllarında yayına başlayan TÜBİTAK *Bilim ve Teknik Dergisi*’nin ilk abonesi gibi davrandım. Bugüne kadar hemen hemen her sayısını biriktirip 2001 yılında Kur’an-ı Kerim’in meal-tefsirine uyarlayacağım diye titizlikle okudum” diyen yazara hem de meal-tefsir adı altında kendisine uygulanan bu şiddetten ötürü Kur’an’a acımamak elde değildir. Bu vesileyle belirtmek gerekir ki bilimsel(ci) tefsir konusunda müspet düşünen ve bu yöndeki çalışmaları Kur’an’a hizmet telakki eden çevrelerin Salih Parlak mealine muttali olduktan sonra işin nerelere vardığını görmeleri, dolayısıyla bu konuyu yeniden düşünmeleri kaçınılmaz olsa gerektir.

Meal demeye dilimizin varmadığı bir diğer eser de kendisini “yalnızca Allah kulu” olarak tanıtan ve tüm eserlerinde modern bilimsel mistisizm ve aynı zamanda çağdaş bâtinîlik-hurûfilik diye isimlendirilebilecek tuhaf bir eğilim ve anlayışın örneklerini sunan Ahmed Hulûsî’nin *Allah İlminden Yansımalarla Kur’ân-ı Kerim Çözümü* (İstanbul 2010) adlı eseridir. Önsözde, “Bu metin yalnızca Ahmed Hulûsî isimli Allah Kulu’na bahşedilmiş bakış açısından Kur’an’a açılan bir penceredir!” diyen ve bu sözyle eserinin/ mealinin bir bakıma imla-i ilâhî olduğunu ima eden müellife göre ilahî kelamın hakikatlerine muttali olmayı mümkün kılan ilim Kur’an’ın başındaki besmelenin ilk harfinde saklı olan “B” harfi ilmidir. “B” harfinin sırrı-batınî içermelere sahip olduğuna inanan ve bu hususta sanırız kendisinin dahi anlamadığı bâtinî-hurûfî nitelikli açıklamalar yapan Ahmed Hulûsî “B Meali” diye anılmayı hak eden eserinde okuyucuya son derece ilginç tercüme ve tefsir örnekleri sunmuştur. Mesela, Hac 22/53. âyetteki *mâ yulki’s-şeytânü* ifadesini, “Şeytanın ilkası olan (amigdala etkisindeki oluşmuş benlik –bilinç veri tabanından gelen) fikir” diye açıklamış; on dört asırlık İslam tarihi boyunca sayısız yoruma konu olan Nûr 24/35. âyeti ise Ebû Yakûb es-Sicistânî (ö. 393/1003[?]), Hamîdüddîn el-Kirmânî (ö. 411/1020) ve İhvân-ı Safâ gibi Bâtınî-İsmâîlî müelliflerin ruhlarını hem şad edecek hem de onları imrendirecek biçimde şöyle yorumlamıştır:

Allah, semaların ve arzın nurudur (NUR, ilimdir – canlıdır - datadır, semalar ve arzın hakikati ilimden {DATA} ibarettir)! O’nun nurunun (ilminin –varlığı ve açığa çıkışı) misali şuna benzer: İçinde lamba (bilinç) bulunan bir kandil (beyin) gibidir... O lamba da bir sırça (şuur) kapsamındadır! O sırça (şuur) sanki inciden bir yıldız (yaratılış amacına göre işlevlenmiş Esmâ bileşimi) gibidir ki, doğuya ve batıya (mekân ve zamana) ait olmayan mübarek bir ağaçtan (insani hakikatin), yani zeytinden (TEK’lik şuuruna sahip olması) tutuşturulur! O ağacın yağı (şuurdaki hakikat müşahedes) neredeyse kendisine bir nâr (arınma çalışmaları) dokunmasa da ışık saçar! Nûr’un alâ nûr’dur (Esmâ ilminin birimsel ilim suretlerinde açığa çıkışı).

Meallerin Yazılış/Hazırlanış Amaçları

Tarihî sürece bakıldığında Türkçe Kur'an çevirilerinin farklı amaçlarla yazıldığı/hazırlandığı görülür. Kur'an'ın Türkçeye tercüme ediliş tarihinin başlangıcını oluşturan miladî 10-11. asırlardaki satır arası çevirilerin masum denebilecek bir amaca hizmet ettiği, daha açıkçası bu çevirilerin ilahî kelamın mana ve mesajını Türkçe konuşup anlaşılan insanlara ulaştırmak gayesine matuf olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu süreçte ulusçuluk gibi bir ideolojik saikten söz etmek anakronizm olur. Aynı hüküm, Anadolu beylikleri ile Osmanlı'nın klasik dönemlerindeki Türkçe tefsir ve tercüme çalışmaları için de geçerlidir. Buna mukabil, bilhassa Tanzimat döneminden itibaren Kur'an'ın Türkçeye çevirisi genelde Osmanlı modernleşmesinin, özelde ulusçuluk ve dolayısıyla Türkçülük ideolojisinin bir parçası haline gelmiştir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi, II. Meşrutiyet döneminde hararetle tartışılan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden Türkçe ezan, Türkçe namaz ve anadilde ibadet meseleleri, tercüme/meal konusunu İslam'ı Türkleştirme ideali bağlamında tamamen siyasallaştırmış ve konu genellikle iki uç ekseninde, yani sözde Kur'an'a ve dîn-i mübîn-i İslâm'a hizmet adı altında Türkçülük fikrine destek ile Kur'an'a ihanet ekseninde tartışılmıştır.⁶⁹

Daha önce de değinildiği gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan mealler çok ciddi hatalarla dolu olduğu yönünde eleştirilere uğramış ve bu durum Türkiye Büyük Millet Meclis'ine verilen bir önerge ile devletin tefsir ve tercüme işine müdahil olmasına yol açmıştır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsir ve tercümesi de bu müdahalenin semeresi olarak vücut bulmuştur. Devletin bu yöndeki girişimleri sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1960 darbesinden kısa bir süre sonra Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasından bir meal piyasaya çıkmıştır. Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay tarafından hazırlanan ve *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Meâl* (Ankara 1961) ismini taşıyan bu eser 1990'lı yıllara kadar Başkanlığın meali olarak hizmet görmüştür. "Başkanlıkça bu mealin basımını sürdürme imkânı kalmayınca, Diyanet İşleri Başkanlığı, halktan gelen yoğun talebi de göz önüne alarak, yeni bir meal hazırlamaya karar vermiştir". Bu karar üzerine, Din İşleri Yüksek Kurulu'na (Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin) tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Meâli* Diyanet İşleri Başkanlığı Basılı Eserler Nihai Karar Komisyonu'nun 19.03.2001 tarih ve 10 sayılı kararıyla resmî meal olarak yayımlanmıştır. Devletin Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle tefsir ve meal işine el atma teamülünün son semeresi, Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve

69 Türkçe Kur'an ve tercüme tartışmalarına Mısır'dan katılan Reşid Rıza A'râf 7/158. âyetin tefsiri münasebetiyle konu hakkında etraflı bilgi ve değerlendirmeye yer vermiştir. Bkz. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. 9, s. 264-282.

Sadreddin Gümüş tarafından telif edilen *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara 2003) adlı eserin yayımı olmuştur.⁷⁰

Meal yazımında gerek ehliyetli ve art niyetli kimselerin Kur'an'a ve İslam'a verdikleri zararı önlemek, gerekse misyonerlerin faaliyetlerine mukabelede bulunmak gibi bir amaçtan da söz edilebilir ve Çantay'ın mealî böyle bir amacın ürünü olarak değerlendirilebilir. Nitekim Çantay, mealinin önsözünde şöyle demektedir:

Görüyoruz ki elde halkın da, münevverlerin de hep birden aradığı fâideyi te'min edecek "İzahlı Kur'an-ı Kerim" yoktur. Mevcudların da ya hem dili ve şivesi pürüzlü, hem gidişi münafık, iki yüzlü, ya görünüşde dili oldukça akık, fikri ve mezhebi sapık, ya dil yanı şöyle böyle usta malı, tedkik ve teknik tarafı hatalı; ya dili çok zaif, ilmî görünüşü bugünün ihtiyacına göre pek hafif; ya yahut dili üzgün, ilmî seviyelerden cidden üstündür.

Gerek bu noktaları, gerek son zamanlarda "Kitâbı Mukaddes" şirketlerinin bütün köylerimize varıncaya kadar "Türkçe İncil"leri ve benzerlerini yaymak suretiyle hızlandırdıkları faaliyetleri göz önüne alarak, âmmenin zevk ve istifade ile, yorulmadan ve usanmadan okuyabileceği bir izahlı "Meal-i Kerim" in vücuduna kat'î ihtiyaç bulunduğunu takdir ve teslim etmemek mümkün değildir.⁷¹

Meallerin çok önemli bir kısmı, Çantay'ın ifadelerine de yansıdığı gibi, dil yönünden okuyucuyu tatmin edecek bir çeviri sunmak iddiasıyla hazırlanmıştır. Meallerdeki dil genellikle ya eskiliğinden, dolayısıyla yaşayan Türkçeye uymayıp veya öz Türkçe olmayışından dolayı kusurlu bulunmuştur. Bu ikinci şıktaki eleştiriler temelde ulusçuluk (Türkçülük) ideolojisinin bir uzantısı olarak görülebilir ve İ. Hakkı Baltacıoğlu, O. Nebioğlu, Sadi Irmak ve Besim Atalay gibi isimlerin mealleri söz konusu ideolojiye hizmet eden meal-ler kapsamında değerlendirilebilir. Yine yakın geçmişte Mehmet Çakır'ın çevirisi de bu kategoriye dâhil edilebilir. Zira Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi* adlı çevirisinin önsözünde "Neden Kur'an'ın Türkçesi?" sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Elinizdeki bu çeviri, *Peygamber Türk olsaydı, Kur'an'ı nasıl ifade ederdi* anlayışıyla yapılmıştır.

Aslında bu giriş cümlesi benim Kur'an'ı nasıl tercüme ettiğimi açıkça ifade etmekle birlikte yine de tercüme hakkında birkaç noktayı açmam gerekiyor:

70 Bu eserin ortaya çıkış süreci kısaca şöyle özetlenebilir: Adı geçen müellifler Türkiye Diyanet Vakfı için bir tefsir projesine başlamış, bu arada Diyanet İşleri Başkanlığı da konulu tefsir teli ne yönelik başka bir proje başlatmış, ancak daha sonradan kendi projesini bir yana bırakıp Vakıf namına hazırlanan *Kur'an Yolu* tefsirini satın almıştır.

71 Çantay, *Kur'an-ı Hakîm*, c. 1, s. 8, [Müelli n birinci baskıya önsözü].

1. Bu tercüme kabaca, yediden yetmişe herkesin bir okuyuşta anlayabileceği sade bir Türkçe ile yapılmıştır. Ne doğudan ne batıdan yabancı kelime kullanılmamıştır. Anadolu halkının yüzyıllardır kullanageldiği kelimeler, deyişler ve terimler kullanılmıştır. Tercümede hiç duymadığınız yöresel öz Türkçe kelimeler kullanılmış olabilir. Bu gibi kelimeleri en azından Türkçe olduğu için sözlükte bulamazsanız bile yapısından tanıyıp anlayacaksınız.⁷²

“Kur’anın Arapça kutsallığını Türkçeye de yansıtacağım diye Türkçenin canına okumak, hem Türkçeye, hem okuyucuya hem de Kur’an’a büyük saygısızlık olur” diyen Çakır, on beş asırlık tarihsel tecrübe içerisinde artık Türkçeleşmiş olan birçok Kur’anî kelime ve kavramı öz Türkçe adına büsbütün heder etmiştir. Sözelimi, “müttakî”yi sağlamcı, “Rahman”ı Sevgi, “Latîf”i saydam, “Hayru’l-Fâsılîn”i (En’am 6/57) başsavcı diye karşılayan ve En’am 6/57. âyetin sonundaki *yekussu’l-hakka ve hüve hayru’l-fâsılîn* ifadesini, “O şimdi başsavcı olarak gerçekleri sadece öykünüyor” diye çeviren Çakır, yüzlerce âyetin çevirisinde de bir kısmı mahallî ağızlarda kullanılan, diğer bir kısmı ise muhtemelen uyduruk olan yalvarı, hadahazır, dengilip yatmak, sevindirik, savunman, buluşka, cınga, indiri, ensi, eyleşim, ayırman, toplanga, yönlendiri, mıdılcı, gürnek, çıkamak, yaslak gibi kelimeler kullanmıştır.⁷³

Kur’an çevirisinde öz Türkçeci yaklaşımın bir diğer önemli örneği de Muhammed Hamidullah’ın *Le Saint Qur’an* adlı Fransızca mealinin *Aziz Kur’an* isimli Türkçe çevirisidir. Zira bu çevirinin “Yayın Kurulu” imzası taşıyan sunuş yazısında şu ifadeler yer almaktadır:

Bu metinde okur, şimdiye değin bir Kur’an çevirisinde hiç rastlamadığı “gösterge, öykü ve anlatı” gibi kimi sözcüklerle karşılaşacaktır. Gerçekten de, tüm çeviri boyunca, Türkçe sözcükleri kullanmaya özen gösterdik. Ama burada belirleyici olan, anlamsız bir özentî değil, öncelikle, kaynak dildeki sözcüklerin en doğru biçimde karşılanması düşüncesidir. Yoksa sözelimi “gösterge” yerine, ana kaynaktan geçen “âyet” sözcüğünü kullanır geçerdik, kimse de bunda şaşılacak bir yan görmezdi. Ama bu durumda, Hamidullah’ın “âyet” sözcüğü için seçtiği iki ayrı anlam birbirine karışır, anlamın birisi yok olur giderdi. Bu seçimimizde, genç kuşaklara anlama kolaylığı sağlama düşüncesinin de etkili olduğunu belirtmeliyiz.⁷⁴

72 Mehmet Çakır, *Kur’an-ı Kerîm ve Türkçesi*, Ankara ts., [Önsöz].

73 Mealle ilgili eleştirel bir çalışma için bkz. Hikmet Akdemir, “Kur’an-ı Kerîm ve Türkçesi” Adlı Çeviriye Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Marîfe*, yıl: 5, sy. 2 (2005), s. 75-99.

74 M. Hamidullah, *Aziz Kur’an*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul 2000, s. 15, [Sunuş].

Burada vurgulanan (öz) Türkçe hassasiyetine paralel olarak mütercimler “kıssa”yı öykü ve anlatı, “fazl”ı kayra, “fidye”yi kurtulmalık, “müşrik”i Tanrı uyduyan, “zıkr”i anekdot, “sebbeha” ve türevlerini arılık diye çevirmişler; ayrıca Kur'an'daki birçok özel isim, sıfat ve terkibi, “Ahmed=Çok övülmüş”, “Kur'an=Okuma”, “Meşar-i Haram=Kutsal Anıt”, “ed-Dâru'l-Âhire=Son Yurt”, “Leyletü'l-Kadr=Belirleme Gecesi”, “Sidretü'l-Münteha=Sınır Çiğdesi”, “Ehlü'l-Zıkr=Hatırlatma Halkı” gibi, Türkçe karşılıklar vermeyi tercih etmişlerdir. Türkçeleştirme konusundaki bunca gayrete rağmen, birçok âyet Türkçe açısından anlamsız denebilecek şekilde çevrilmiştir. Mesela, Bakara 2/88 ve Nisâ 4/155. âyetlerdeki *kulûbünâ ğulf* ifadesi, “kalplerimiz sünnetsizdir”; Hac 22/7. âyetteki *ve-enne's-sâ'ate âtiyetün* ibaresi, “Ve saat yoldadır”, Ahzâb 33/56. âyetteki *innellâhe ve melâiketehû yusallûne 'ale'n-nebiy* ifadesi, “Evet, Allah ve melekleri Peygamber üzerine eğilirler” diye tercüme edilmiştir.⁷⁵

Ne var ki, “Allaha ‘ibadet ederim’, ‘kulluk ederim’. Fakat aynı anlama gelse ve Türkçe olsa da, ‘tapınmam’. Allaha ‘hamd ederim’, ‘şükrederim’ fakat O’nu ‘övmem’! Ona inanmakla kalmam, ‘iman’ ederim. ‘Hamd’sız, ‘iman’sız, ‘mümin’siz, ‘rahman’sız, ‘rahim’siz, ‘hidayet’siz, ‘tevhid’siz, ‘şahit’siz, ‘şahadet’siz, ‘şeriat’sız, ‘islam’sız, ‘Müslümansız’, ‘âhiret’siz, ‘ahlak’sız, ‘ihlas’sız, ‘kader’siz, ‘hayır’sız, ‘şer’siz, ‘ihsan’sız... bir Kur'an ‘çeviri’sini bu yüzden -en hafif tabiriyle- yadırgarım.” diyen D. Mehmet Doğan, *Aziz Kur'an* adlı çeviriyi “Kur'an'a ‘Fransız Kalma’nın Öztürkçesi!” ve “Hamidullah’ın Sayesinde Kur'an'a Azizlik...” başlıklı iki makalede özellikle dil açısından çok ağır şekilde eleştirmiştir.⁷⁶

Türkçedeki telif meallerin pek çoğu, çeviride dil ve ifade bozukluğu tespitinden hareketle hazırlanmış gözükmekle birlikte, bugün dahi meallere yönelik en yaygın eleştirinin dille ilgili olması bu konuda genel bir başarısızlığa işaret etmektedir. Daha açıkçası, kendinden önceki meal sahiplerini dil konusunda eleştiren ve/veya eski tarihli meallerdeki Türkçenin yaşayan Türkçe olmadığını söyleyen birçok meal yazarı, umumî şikâyet konusu olan bu hususta maalesef beklenen ve istenen düzeyde bir eser ortaya koyamamıştır. Mesela son dönemde en çok okunan mealler arasında yer alan Ali Bulaç ve Yaşar Nuri Öztürk meallerinin sunuşunda “yaşayan Türkçe” konusu özellikle vurgulanmış olmasına rağmen, bizce bu iki isme ait mealler dil yönünden son derece problemlidir. Meallerdeki dilin eskiliğine ve genç kuşakların anlama zorluğuna dikkat çeken Süleyman Ateş’in *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli* adlı eserinin de dil yönünden hayli sorunlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yakın geçmişte dil ve üslup yönünden oldukça başarılı gözüken mealler de

75 Bu mealle ilgili geniş değerlendirme için bkz. Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, s. 189-232.

76 Bu iki makale için bkz. D. Mehmet Doğan, *Yüzyılın Soykırımı*, İstanbul 2004, s. 181-274.

hazırlanmıştır. Bunlar arasında Suat Yıldırım'ın *Kur'an-ı Hakîm'in Açıklamalı Meal*, Mustafa Yıldız'ın *Son Mesaj: Kur'an-ı Kerim ve Gerekçeli Türkçe Meal*, Abdulkadir Şener-M. Cemal Sofuğolu ve Mustafa Yıldırım'ın *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meal*, Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Ömer Dumlu-Hüseyin Elmalı'nın *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)* ve ikinci bir dilden (İngilizceden) Türkçeye çeviri olmasına rağmen Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* adlı eseri -ki bu son eserin dil ve üslup yönünden güzel olmasında Türk mütercimlerin payı kuşkusuz büyüktür- sayılabilir. Başlangıçta Dünya İslâm Birliği'nin talebi üzerine Hayreddin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut'tan müteşekkil bir heyet tarafından hazırlanan ve ilk baskısı 1982 yılında yapılan *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâl*i de dil yönünden iyi seviyedeki mealler arasında zikredilebilir, hatta bu mealin TDV Yayınları arasından çıkan gözden geçirilmiş baskısının özellikle İlahiyatçı akademisyenlerin gösterdiği teveccühten ötürü Türkçe mealler arasında klasikleştiği dahi söylenebilir.

Meal yazımında genelde İslâm'ın çağrısını insanlara duyurmak, özelde Kur'an'ın mana ve mesajını çağın idrakine sunmak gayesinden de söz etmek mümkündür. Özellikle İngilizce olarak hazırlanan mealler bu kategoride değerlendirilebilir. Nitekim Yahudi kökenli bir mühtedi olan Muhammed Esed'in *The Message of The Qur'an (Kur'an Mesajı)* adlı eser, müellifin önsözde de açıkça belirttiği gibi Kur'an mesajını Batılı insanın idrakine sunmak amacıyla telif edilmiştir. Bu yüzden, Esed bilhassa âhiret, cennet, cehennem, azap, gaybî varlıklar gibi konularla ilgili âyetlerin tefsirinde modern Batı insanının anlayış, kavrayış ve duyarlılığını dikkate almış gözükmektedir. Aynı hususiyet, Esed'in mealine temel kaynak teşkil eden Mevlana Muhammed Ali'nin *The Holy Qur'an* -ki bu eser Lahor Ahmedîleri tarafından *Kur'an-ı Kerîm (Arapça Metinli Türkçe Tercüme ve Tefsir)* adıyla Türkçeye tercüme ettirilmiş (Mütercim: Ender Gürol) ve 2008 tarihli ilk baskısı el altından dağıtılmıştır- adlı eseri için de geçerlidir. Zira bu eser de görünürde Kur'an mesajını Batı dünyasına ulaştırmak için telif edilmiştir. Ancak eserde, özellikle Hz. İsa ve çarmıh meselesinde Kâdiyânîliğin heretik görüşlerine yer verilmiş, ayrıca kıssalar ve mucizeler konusunda Seyyid Ahmed Han'ın önderlik ettiği Hint İslâm modernistlerine özgü natüralist ve rasyonalist yorumlar tercih edilmiştir. Diğer taraftan, ahkâm ayetlerinin ve bilhassa cihadla ilgili ayetlerin izahında çok belirgin biçimde savunmacı (apolojetik) bir dil kullanılmıştır.⁷⁷

77 Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Ünsal, *Mevlana Muhammed Ali'nin "The Holy Qur'an" Adlı Meal Tefsiri Üzerine Bir İnceleme*, s. 126-217.

Bu başlık kapsamında, bazı meallerin dinî geleneğe muhalefet saikiyle yazıldığından da söz etmek gerekir. Söz konusu muhalefet, ağırlıklı olarak hadis ve sünnetin otoritesini ya tümünden reddetmek ya da bu otoriteyi kıyasıya eleştirmek ve sonuçta dinî ahkâmın kaynağını Kur'an'a indirgemek şeklinde kendini göstermektedir. Mesela, bazı araştırmacılar tarafından "Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı 'Kemalist hocalar'ın 1990'lı yıllarda kemale ulaşmış görüntüsü" olarak nitelendirilen Y. Nuri Öztürk'ün⁷⁸ *Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)* adlı eseri, daha önce de belirtildiği gibi, Kur'ancılık denebilecek bir söylemin ürünüdür. O kadar ki Öztürk, Kur'an İslam'ı söylemine mesnet ve meşruiyet kazandırmak adına, bazı ayetlerde geçen "hadis" (söz) kelimesine teknik anlamda "hadis" manası dahi verebilmiştir. Öztürk'ün ifadesiyle,

Bir örnek verelim: Yusuf suresi 111. ayet, Kur'an'dan bahsederken "mâ kâne hadîsen yüfterâ" diye bir ifade kullanıyor. Buradaki tüm kelimeleri lügat karşılıklarıyla verirse çeviri şudur: O, uydurulmuş bir söz değildir". Ancak burada Kur'an'ın mucize beyanlarından biriyle karşı karşıyayız ve o da ifadede geçen "hadîs" kelimesinde kristalleşmektedir. Hadis kelimesi, lügat anlamıyla "söz"dür. Ancak iş bu kadarla bitmiyor. Hadîs, din dilinde Peygamberimize izafe edilen söz anlamına da geliyor. Ve Kur'an, anılan ifadeyle kendisinin uydurma bir hadis olmadığını da insanlığa ilan ederek, sonraki zamanlarda kendi mesajının "uydurma hadisler"le karartılacağına mucize bir şekilde dikkat çekiyor.⁷⁹

Kur'an'da geçen "hadîs" kelimesine böyle bir anlam takdirinde bulunmak düpedüz bir tahriftir. Dinin ve dinî ahkâmın tek kaynağının Kur'an'dan ibaret olduğunu savunmak adına bu tür tahriflere sıkça başvuran bir diğer meal sahibi de Edip Yüksel'dir. Zira Edip Yüksel de *Mesaj: Kur'an Çevirisi* (İstanbul 2000) adlı mealini -ki bu meal aslında Reşad Halife'nin *The Final Testament* adını taşıyan İngilizce çevirisinin Türkçe tercümesidir-, "İslam dininin biricik kaynağı olan Kur'an'ın anlaşılmaz, detaysız ve yetersiz olduğunu ileri süren din adamları, yalnız Allah'a özgülenmesi gereken dini Allah + Peygamber + sahabe + tâbiîn + mezhep imamı + mezhepte müctehitler + eski âlimler ve şeyhler + daha sonra gelen âlimcikler ve şeyhciklerden oluşan bir anonim şirketin ortaya koyduğu bir beşerî din çorbası haline dönüştürdüler (Lütfen şu sure ve ayetlere bakınız: 7: 29; 9: 31; 16: 52; 39: 2, 11, 14; 40: 14, 65; 42: 21; 98:5)"⁸⁰ düşüncesinden hareketle kaleme almış - ve o da tıpkı Y. N. Öztürk gibi, "Peygambere yakıştırılan yalanların Hadis ve Sünnet adıyla anılacağını

78 Esra Özcan, "Yaşar Nuri Öztürk", [Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde], c. 6, cilt editörü: Yasin Aktay, İstanbul 2004, s. 385.

79 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1993, s. 11, [Önsöz].

80 Edip Yüksel, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*, İstanbul 2000, [Önsöz], s. 7.

önceden bilen Tanrı, Hadis (Söz) kelimesini ayetlerden başka bir söz için kullandığında genellikle kötü bir anlamda kullanır (12:111; 31:6; 45:6; 52:34)”⁸¹ demek suretiyle çok ciddi bir anlam ve yorum tahrifine imza atmıştır.⁸²

Bu bağlamda zikre değer bir diğer meal de R. İhsan Eliaçık'ın *Yaşayan Kur'an: Türkçe Meâl* adlı eseridir. Dil ve üslup yönünden birçok meali geride bırakan bu eser de Kur'ancılık söyleminin kısmen daha ılımlı versiyonunu temsil eden bir anlayışın mahsulüdür. Ayrıca Eliaçık'ın Kur'an İslamcılığı, Akif'in, “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı; asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı” düşüncesiyle örtüşmekte⁸³ ve bu yönüyle bilhassa Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'ancı söyleminden çok daha masum gözükmektedir. Oysa Öztürk bir taraftan 28 Şubat döneminde yeniden gündeme gelen Türkçe ibadet meselesinde takındığı tavırla İslam'ı Türkleştirme gayretlerinin günümüze uzanan süreklilik çizgisindeki yerini alırken, diğer taraftan 1980 sonrasında Türkiye'de ivme kazanan İslamcı hareketin ilk evresindeki radikal-eleştirel duruşun irtica korkusunu beslemesi ve bu arada devletin refleksif önemler almaya yönelmesi noktasında söz konusu hareketin siyasal boyutuna getirdiği eleştirilerle laik söyleme dinin içinden bir dil kazandırmıştır.⁸⁴

Gelinen bu noktada, Alevilerin meallerine de ayrı bir bahis açmak gerekir ve daha önce zikri geçen Bedri Noyan Dedebeba'nın *Kur'an-ı Kerîm (Manzum Meâl)* ve Adil Ali Atalay'ın (Vaktidolu) *Kur'an-ı Kerîm Manzum Meali ve Tefsir Özeti* (İstanbul 2007) adlı eserleri ile Nazmi Nizami Sakallıoğlu (Dâbbetü'l-Arz Profesör 1400) ve Alevî dedelerinden müteşekkil bir heyet tarafından hazırlanmış gibi gösterilen *Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali* adlı çeviri Alevî-Bektaşî mealler arasında sayılabilir. Bu mealler incelendiğinde birkaç temel hususun ön plana çıktığı görülür. İlki, Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet fikridir. Belli ki günümüz Alevîleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında nabız yoklaması tarzındaki denemelerle başlayan ve 1932 Ramazanında çok yönlü bir şekilde uygulamaya konulan dinî reformasyon projesine dair zengin tahayyüllere sahipler ve bu hususta M. Kemal'in başlattığı projeyi tamamına erdirmek azmindedirler. Nitekim B. Noyan Dedebeba'nın şu ifadeleri de bu azmin göstergesi niteliğindedir:

Rahmetli dostum Behçet Kemal Çağlar erenlerin, 26 Temmuz 1960 Salı günü Vatan gazetesinde çıkan Din Sömürücülüğüne Son başlıklı yazısında, radyolarda Türkçe Kur'an okutulmasını isteyen bir önerisi vardı: “Her ileri Hristiyan memlekette Pazar günü okunan İncil de, yapılan

81 Yüksel, *Mesaj*, [Önsöz], s. 8.

82 Bu mealin eleştirisi için bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 239-264.

83 Bkz. İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an: Türkçe Meâl*, İstanbul 2009, [Önsöz], s. 14.

84 Esra Özcan, “Yaşar Nuri Öztürk”, [*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*], c. 6, s. 376-387.

dua da o memlekette oturan milletin dilince dir. Almanya'da Almanca, İngiltere'de İngilizce! O halde Türkiye'de de Türkçe Kur'an okunmalı, Türkçe dua yapılmalıdır... Türk halkı Türkçe anlar, Türkçe dururken başka dile yer vermek akıl kârı değildir."

Salâtın temel koşullarından biri de ne okuduğunu, ne kıldığını bilmektir. Gaflette olmamak, akli başında olmak gerekir. Örneğin, "kendinizi bilmez derecede sarhoşluk halinde salâta varmayınız" ayeti kerimesi iki anlam taşır. Birincisi, içki yüzünden kendini ve ne yaptığını bilmez halde salâta yanaşmamaktır. İkincisi, gaflet ve benlik ile kendinden geçmiş, cehalet ile ne okuyup ne yaptığını bilmez halde olmaktır. İşte, okuduğu Arapça sözlerin anlamı nedir? Bunları bilmeyenin salâtı da, Tanrı tarafından yasaklanmış, kabul edilmez bir ibadet olmuş oluyor.

Türkçe Kur'an ve Türkçe Kur'an ile ibadet, Türk ulusunu, tinsel zevk ve coşkunluğunda, kendi dili duygularını ifade etmede bir özgürlüğe kavuşturur. Böylece bir ulusun ibadet ve Çalab'ına yakarmasında birleşmesiyle, onların ruhen de birbirleriyle kaynaşması sağlanmış olur.⁸⁵

Alevî-Bektâşî meallerinde dikkat çeken hususlardan biri de Türkçe ibadet projesinin bir adım ilerisi ve/veya zeyli mesabesindeki "saz/bağlama (Alevilerin tabiriyle "Telli Kur'an") eşliğinde Kur'an okuma" arzusudur. Zira bilindiği gibi, Alevî-Bektâşî gelenekte en temel ibadet, muhtelif türleri bulunan cem ayinleridir ve bu ayinlerin/ritüellerin Kur'an'ı da semah sırasındaki nefeslere eşlik eden saz/bağlamadır. Bu yüzdendir ki bağlama/saz, bir Bektâşî yazarın ifadesiyle, Alevî-Bektâşî hanelerinde başköşede bulundurulur. "Saz çalınacaksa, göğsünden üç kez öpülüp başa götürüldükten sonra çalınmaya başlanır. Birine verilecekse yine aynı saygı gösterilir. Bugün, Aleviler saza 'Telli Kur'an' demektedirler. Çünkü sazda dile getirilen nağmelerin kutsal olduğuna inanılır."⁸⁶ Ayrıca, Telli Kur'an'ın eşliğinde söze dökülen nefesler de kutsal addedilir. Çünkü bu nefesler, bir tür ilham ürünüdür veya vahiyden mülhemdir. Hâsılı, Alevî-Bektâşî yazarların manzum mealleri de Kur'an'ı saz/bağlama eşliğinde okuma arzusunun bir yansıması olsa gerektir.

Bahse konu meallerdeki dikkat çekici hususlardan bir diğeri de Kur'an'ı Alevî-Bektâşî gelenekteki erkânlar ve kavramlar hakkında doğrudan veya dolaylı şekilde konuşturma çabasıdır. Gerçi böyle bir çabaya İslam düşünce tarihindeki her mezhep, fırka ve ekolde de rastlanır. Ancak Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Zeydiyye, Selefiyye gibi mezhepler ve ekollerin Kur'an'ı istimal keyfiyetleri büyük ölçüde usûlüne uygunluk arz eder. Çünkü bütün bu mezhepler ve ekollerin her birinin güçlü ve sistematik bir teolojisi vardır. Buna mukabil senkretik bir sözlü kültüre dayanan ve hemen hiçbir teolojik alt yapısı bulunmayan Alevî-Bektâşî geleneğin Kur'an'ı kendi erkânları hakkında konuşturma keyfiyeti kelimenin

85 Bedri Noyan Dede baba, *Kur'an-ı Kerim (Manzûm Meâl)*, İstanbul 2007, s. 33.

86 Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul 1998, s. 167-168.

tam anlamıyla usûlsüzlüğe tekabül eder. Tıpkı Bedri Noyan'ın Sâd 38/42. âyetle ilgili şu açıklama notunda olduğu gibi:

Söylenir ki Eyyûb, karısına yüz değnek vurmaya yemin etmiş. Bunun için yüz tane başak sapını bir demet yapmış ve bununla bir defa vurmuş. Kur'an, böyle bir öykü anlatmıyor. Burada, düşmana, suçluya yumuşak davranma öğüdü var. Bektâşilerdeki düşkünlük cezaları için tarih "v"urma denilen değnekle dayak atma da buna benzer. Suçlu Meydana getirilir. Görevli derviş sağ dizini dikerek yanına diz çöker. Elindeki değneği sağ el baş ve işaret parmakları ucu ile tutar. Sağ dirseğini sağ dizine dayar. Elini kulak memesinden geriye kaldırmamak üzere değnekle hafifçe suçluya vurur. Bu, sembolik bir dayak atmadır. Maksat suçluyu uyarmaktır, canını yakmak değil... Onun o Meydana çıkması ona yeter bir cezadır.

Alevî-Bektâşî meallerinde göze çarpan bir başka husus da Kur'an'ın Sünnîliğe husumet ve hakaret aracı kılınmasıdır. Bunun en dramatik örneklerine, Nazmi Nizami Sakallıoğlu, nâm-ı diğer Dâbbetü'l-Arz Profesör 1400'ün riyasetinde bir grup Alevi dedesi tarafından hazırlanıp (?) *Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali* ismiyle piyasaya sürülen eserdeki açıklama notlarında görmek mümkündür. Nitekim bu eserin "Kur'an ve İnsan" başlıklı sunuş yazısında şöyle denilmektedir:

Âlemlere rahmet peygamberimizin vefatından sonra saltanat koltuğuna oturanlar, Kur'an'ı kendi düzenlerinin göstergesine çevirdiler. Kur'an'da bulunması gereken nice nice gerçekleri Kur'an'dan çıkardılar. 6666 ayet iddiası ile zamanımıza kadar gelen Kur'an'ı en sonunda 400 küsur ayet noksası ile topluma zerk ettiler. Ebu Bekr, Ömer, Osman'ın Arabistan hükümdarlığı devirlerinde Kur'an asıl şeklinden çıkartılarak topluma zorla kabul ettirilmiştir. Bilhassa Emevi saltanatının kılıç tahakkümü ile devam ettirildiği yüz senelik zamanlar içinde Mervan'ın başlattığı Kur'an tahrifatı son noktaya getirilmiş, Kur'an ile birlikte mü'minlere emanet edilen Ehl-i Beyt'in ilmine asla itibar edilmemiştir.⁸⁷

Kamuoyuna Alevilerin Alternatif Kur'an'ı olarak takdim edilen bu meali hazırlayanlara göre şu andaki Arapça Kur'an'ın Ehl-i Beyt'e emanet edilen Kur'an'dan başka olduğu gerçeğini topluma haber vermekle çok büyük bir manevî görev ifa edilmiştir. İşte bu görev bilinciyle(!) hazırlanan mealde, "gerekli görülen ve Ehl-i Beyt ilmine denk gelen gerçek ilavelerle âyetler aslına uygun hale getirilmiştir". Ancak, "Hz. Peygamber'in ümmete Ehl-i Beyt'i ile emanet ettiği Kur'an -ki bu Kur'an geçmiş ve gelecek bütün haberleri kapsamaktadır- şu an piyasalarda bulunan Kur'an olmadığı için maalesef Ehl-i Beyt ilminin ölçüsündeki meal yapılabilmiş değildir."⁸⁸

87 Heyet (?), *Kur'an'ı Hakim ve Öz Türkçe Meali (Kur'an-Heyet-Alevi Dedeleri)*, Ankara 1995, [Sunuş].

88 Heyet (?), *Kur'an'ı Hakim ve Öz Türkçe Meali*, [Sunuş].

Peki, Sünnî meallere alternatif olduğu ileri sürülen bu mealde ne yapılmıştır? Cevap: Alternatifiği hak edecek hiçbir şey yapılmamıştır. Çünkü bu meal, sayfa sonlarında dipnot olarak göze çarpan ve Ehl-i sünnet'i hedef alan, "Bunlar Ehl-i Beyt'i hasıraltı eden Süfyânilerdir... Bunlar Ehl-i Beyt ve onların muhipleridir" şeklindeki tekerlemeler hariç, Mehmed b. Hamza Ayıntâbî'ye (ö. 1111/1699) ait *Terceme-i Tibyân* tefsirinin Süleyman Fahir tarafından sadeleştirilmiş versiyonu olan *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*'nden (İstanbul 1956) intihal yoluyla hazırlanmış olup kullanılan dilin eskiliği dışında şu an piyasada bulunan herhangi bir Sünnî mealde hemen hiçbir farkı yoktur. Ayrıca, mealin sonunda Kur'an'daki âyet ve sûre sayısını gösteren fihristler de sair meallerdekiyle aynıdır. Netice itibarıyla, bu meale esas teşkil eden Kur'an, bildiğimiz Kur'an'dır. Oysa gönül isterdi ki Ehl-i Beyt'e emanet edilen eksiksiz Kur'an(!), dedeler vasıtasıyla tevarüs edildiği söylenen ilim sayesinde ortaya konulsun, böylece tastamam bir Kur'an meali hazırlanmış olsun.⁸⁹

Alevî-Bektâşî mealleriyle ilgili mülahazaları böylece noktaladıktan sonra bazı meallerin belli bir dinî grup veya cemaatin isteği üzerine, bazı meallerinse yayınevi siparişleri üzerine çok kısa sürede alelacele hazırlandığını da bahis konusu etmek gerekir. Bu arada, bilhassa nüzul tertipli meallerden bir kısmının gerçekte ne işe yaradığını anlamakta hâlen güçlük çektiğimiz nüzul sırasına göre Kur'an, meal ve tefsir okuma modasının semeresi olarak, bir kısmının da bu modanın hem semeresi hem de semerenin ticarî anlamda semerelendirilmesi amacıyla hazırlandığı da belirtilmelidir.⁹⁰ Nitekim bazı meal sahiplerinin Mushaf tertibine göre hazırladıkları meallerini aynı zamanda nüzul tertibine göre de yayınlamaları/yayınlatmaları⁹¹ işin temelinde ilmî bir ihtiyacı karşılamaktan ziyade ticarî semerenin yattığı gerçeğini teyit eden önemli bir göstergedir. Aynı gerçeği teyit eden bir diğer gösterge de yakın geçmişte orijinalinden binbir çeşit sadeleştirilmişine, günümüz Türkçesiyle renkli kelime anlamından (Hazırlayan: Mustafa Özel) Osmanlıca kelime anlamına (Hazırlayan: Hasan Alioğlu) ve dahi gül kokulusuna (Tuva Yayıncılık/Duha Bilişim) kadar sayısız farklı neşri yapılan Elmalılı mealinin aynı zamanda nüzul sırasına göre de neşredilmiş olmasıdır.⁹² Ne var ki nüzul tertibi denen şey son derece

89 Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara 2005, s. 173-174.

90 Bu tür mealler arasında şunlar sayılabilir: (1) Abdurrahman Abdullahoğlu, *Ayetlerin İnış Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, Ozan Yay., İstanbul 2006; (2) Mustafa Sağ, *Evrensel Çağrı İnış Sırasına Göre Kur'an Meali*, Koçak Yay., İstanbul 2009; (3) Sadık Türkmen, *İnış Sırasına Göre Kur'an: Akıl ve Bilim Işığında Kur'an'ın Türkçe Çevirisi*, Türksad21 Yay., İstanbul 2010; (4) Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali*, İstanbul 2011.

91 Bu mealler arasında da şunlar sayılabilir: (1) Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (İnış Sıralı)*, İstanbul 2000; (2) Ali Bulaç, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal ve Sözlük)*, Çıra Yay., İstanbul 2009; (3) Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2010.

92 Rauf Pehlivan tarafından hazırlanan *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali* (İstanbul Dağıtım, İstanbul 2002) ve *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* ➡

kabataslak ve bir o kadar da problemli bir konudur. Her şeyden önce birçok sürenin Mekkî mi Medenî mi olduğu ihtilaflıdır; bunun yanında Bakara sûresi gibi nüzulü bütün bir Medine dönemini kapsayan sûrelerin nüzul tertibinin nasıl ve hangi ölçüte göre belirlendiği de apayrı bir tartışma konusudur.

Diğer taraftan, olağanüstü siyasal kriz vasatlarında özellikle askeri erkâna bir sadakat takdimesi olarak hazırlanan meallerin varlığından da söz edilebilir. Düccane Cündioğlu'nun "28 Şubat Meâlî'nin Eleştirisi" başlıklı yazısına konu olan Diyanet İşleri eski başkanı M. Nuri Yılmaz'ın meali bu son kategoride değerlendirilebilir. Zira bu mealle ilgili eleştirilerinde, 27 Mayıs 1960 darbesinden beş ay sonra Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'a 8-9 ay gibi kısa bir zamanda hazırlattırılan meale de dikkat çeken Cündioğlu'na göre, "ne ilginçtir ki her iki çeviri arasında başka benzerlikler de var. Meselâ 27 Mayıs Meâlî'nin ilk baskısı da piyasaya sürülmeyip hem o devrin komutanlarına hediye edilmiş, hem de bürokratlara bedava dağıtılmıştı. Nitekim 28 Şubat Meâlî de 10.000 nüsha basıldığı halde piyasaya sürülmemiş ve hem komutanlara, hem de bürokratlara hediye edilmiştir. Ancak bu sefer -herhalde özel bir şirket bastığı için- farklı bir yol tutularak Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin bu çeviriyi zorla satın almaları sağlanmıştır."⁹³

Bütün bu meallerin dışında, kamuya açık Kur'an ve tefsir dersleri neticesinde ortaya çıkan bazı meallerin mevcudiyetinden de söz etmek gerekir. Mesela, Mahmut Toptaş'ın *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâlî* adlı eser bu türdendir. Zira bizzat Toptaş'ın ifadesiyle, "bu meal, benim 07 Eylül 1989 yılından 1999 yılına kadar, Çağaloğlu'nda Cezeri Kasım [Paşa] Camii'nin salonunda yaptığım tefsir derslerinden meydana gelen 'Şifa Tefsiri' adıyla yayınlanan eserimin içindeki mealin yeniden gözden geçirilerek ve bazı ilaveler yapılarak yayımlanmış halidir."⁹⁴

Benzer şekilde, M. İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* adlı eseri de on küsur yıl süren tefsir çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İslamoğlu'nun ifadesiyle, "Dolu dolu 11 yıllık ağır ve zorlu bir mesainin ürünü olan bu meal, 'Bir meal de ben yazayım' diye kaleme alınmadı. Bir nevi kendini fakire dayatan bir sorumluluk olarak vücut buldu. Zira meal yazımı, 1998 başında başlayan Tefsîru'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkan adlı ses ve görüntülü tefsir projemizin olmazsa olmazıydı. Tabii ki bu uzun vadeli projenin öncesi de var. Kahire safhasını saymazsak, İstanbul'da 1992 yılında başlayıp 15 yılda tamamlanan canlı ve kamuya açık tefsir derslerimiz bu çalışmanın nüvesini teşkil eder."⁹⁵

(Motif Yay., İstanbul 2008) isimleriyle yayımlanan eser Elmalılı Hamdi Yazır'ın mealidir.

93 Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 230.

94 Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, Ankara 2005, [Önsöz].

95 İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, [Önsöz], s. XII.

Son olarak, klasik tefsirlerin birinden istifadeyle hazırlanan bazı meallerin varlığından da söz etmek gerekir. Mesela, M. Beşir Eryarsoy ve Ahmed Ağırakça tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli* adlı eser, Ferruh İsmail Efendi'nin (ö. 1840) *Tefsîr-i Mevâkib*'inden -ki bu eser daha önce de bahsi geçtiği üzere Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1504) *Mevâhib-i Aliyye* isimli Farsça tefsirinin Türkçe tercümesidir- hareketle hazırlanmıştır. Benzer şekilde Nedim Yılmaz tarafından hazırlanan ve Damla Yayınları arasından çıkan *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* adlı eser ise İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri esas alınarak hazırlanmıştır. Bu husus eserin tanıtım yazısında şöyle ifade edilmiştir: “Bu meali hazırlarken İsmail Hakkı Bursevî hazretlerinin tefsirini esas aldık. Ayetleri, onun tefsirinde yaptığı açıklamaları göz önünde bulundurarak Türkçeye çevirmeye özen gösterdik. Tefsirindeki tasavvufî havayı meale de aktarabilme gayretiyle, bazı ayetler için yaptığımız açıklamaları onun tefsirinden aldık. Ancak ihtiyaç duyuldukça başka kaynak ve tefsirlerden ve hadislerden nakiller de yaptık. Meali hazırlayanlar Rûhu'l-Beyan Tefsiri tercüme heyetidir. Ayrıca Yrd. Doç. Dr. Nedim Yılmaz baştan sona meali yeniden elden geçirerek hazırlamıştır.”

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an'ın ilk Türkçe çevirileri miladî 10-11. asırlarda yapılmıştır. Satır arası tercüme tekniğinin kullanıldığı bu çevirilerin ilahî mesajı Türk insanına ulaştırmak gibi masum bir amaca hizmet ettiği, dolayısıyla bu dönemde, Kur'an tercümesinin siyasi-ideolojik bir boyutunun bulunmadığı söylenebilir. Tercüme faaliyetleri Anadolu Beylikleri ile Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bilhassa Osmanlı modernleşmesinin hız kazandığı Tanzimat'tan ve Cumhuriyet'in ilanına kadar muhtelif tercüme çalışmaları yapılmıştır; ancak bu tercümeler bilindik tarzda mealden öte, klasik tefsir normlarına göre hazırlanmış eserler hüviyetindedir.

Bu vakia modernleşme dönemine takaddüm esen asırlar boyunca Müslümanların Kur'an'ı tek başına bir kaynak olarak görmedikleri, bilakis onu başta Sünnet olmak üzere icma ve kıyas-ı fukaha gibi diğer delillerle birlikte mütalaa ettikleri şeklinde değerlendirilebilir ve denebilir ki klasik dönemlerde Müslümanlar salt meal yazma ve okuma ihtiyacı duymak yerine Kur'an'la iletişimi hem fıkıh, kelam gibi temel İslâmî ilimler için ham madde teminine imkân sunan hem de devşirilmiş ürün mesabesinde olan ilm-i tefsir(?) üzerinden kurmuşlardır. Bu son ifadedeki kastımızın daha iyi anlaşılması için tefsir ilmi ve tefsir kitaplarıyla ilgili bir benzetme yapmak gerekirse, tefsirin bildik anlamda bir ilim olmaktan çok, tematik alanları sınırlı olan diğer ilimlere ham madde sunan bir alan olduğu ve bu yönüyle cevher yatağına benzediği söylenebilir, ama aynı zamanda tefsir kitapları da bu cevherin

işlendiği, yani kelimeler ve fıkıh gibi ilimlere ait normatif hükümlerin üretildiği veya en azından sergilendiği bir fabrika sahası ve fabrika satış mağazası gibi görülebilir.

Tercüme konusu II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip yıllarda farklı bir boyut kazanmaya başlamış ve bu dönemde güçlenen Ulusçuluk ve Türkçülük ideolojisi etrafında konu bütünü ideolojik bir içerik kazanmıştır. Bu içerik, Cumhuriyet ve Tek Parti dönemlerinde de kimi zaman toplumsal ölçekte kriz yaratacak şekilde varlığını korumuştur. Osmanlı'nın son döneminde tercüme konusunun bir diğer önemli boyutu da İslamcılık ideolojisi ve buna bağlı öze dönüş söylemiyle ilintilidir, denebilir. Çünkü öze dönüş söyleminin temel içermesi sadr-ı İslâm'a dönmek, bunun için de dinî geleneğin tortularından arınmak ve en saf kaynak olarak Kur'an'a dönmek, dolayısıyla Kur'an İslam'ı denenen bir İslam üretmek idealidir. Biraz dikkatli ve etraflı düşünüldüğünde Kur'an'a dönüş söyleminin Hıristiyan-Protestan gelenekteki "sola scriptura" (sadece kutsal kitap) ilkesiyle benzerlikler taşıdığı fark edilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir kısmı dini millileştirme/İslam'ı Türkleştirme idealine/ideolojisine hizmet saikiyle, bir kısmı da aslında ticarî kaygılara mebnî olarak birtakım mealler hazırlanıp yayımlanmış; ancak bu mealler ehliyetli kimseler tarafından hazırlandığı, Kur'an'ı itibarsızlaştırdığı gibi gerekçelerle tenkide uğramıştır. Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında söz konusu tenkitlere mesnet teşkil eden problemi çözmek için, Türkiye Büyük Millet Meclis'ine devletin güvenilir bir Kur'an tefsiri ve tercümesi hazırlanması talebini muhtevî bir önerge sunulmuş ve bu önergenin kabulüyle tefsir yazma işi Elmalılı Hamdi Yazır'a, tercüme işi de Mehmed Akif'e havale edilmiştir. Böylece devlet meal-tefsir işine de girmiştir. Devletin bu müdahalesi zaman içerisinde adeta bir teamül haline gelmiş ve gerek 1960 darbesinden, gerekse 28 Şubat krizinden sonra askerî bürokrasinin talimatıyla alâcelle resmî mealler hazırlanmıştır.

Mehmed Akif, hazırladığı tercümeyi teslim etmekten vazgeçince bu iş de Elmalılı'ya yüklenmiş ve sonuçta Elmalılı devletin talebi üzerine *Hak Dini Kur'an Dili (Yeni Mealli Türkçe Tefsir)* adlı eserini telif etmiştir. Elmalılı'nın gerek Türkçe Kur'an, Türkçe ezan ve Türkçe ibadet projelerine muhalif duruşunun, gerekse Kur'an'ı Arapçadan başka bir dile hakkıyla tercüme etmenin imkânına inanmayışın bir göstergesi olarak kullandığı meal kelimesi zaman içerisinde genel kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Elmalılı'ya ait eserin ilmî değeri müsellem olmakla birlikte, Hasan Basri Çantay'ın da açıkça ifade ettiği gibi, zamanla bu eserdeki dilin eskidiğinden, dolayısıyla yaşayan Türkçeyle yeni mealler yazmak gerektiğinden söz edilmiştir. Ancak dil/lisan canlı bir organizma gibi olduğu için Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı eseri de aynı açıdan tenkit edilmiştir.

Dilde eskimişlik meselesi Türkçedeki telif meallerin birçoğuna varlık nedeni/gerekçesi oluşturmuşsa da bu meselenin geçmişte olduğu gibi bugün de halledilemediği şüphesizdir. Nitekim mütedavil meallerin kahir ekseriyetindeki dil kekremesidir. Bunun temel sebeplerinden biri, meal sahiplerinin Kur'an'ı yazılı bir metin ya da bildik anlamda bir kitap gibi algılamaları, dolayısıyla adı üstünde bir söz/kavl/kelam olan Kur'an'ın edebî nutuk tarzındaki dilini çeviriye yansıtamamış olmalarıdır. Türkçülük ideolojisinin bir tezahürü olarak bazı meallerde öz Türkçe kullanılmış, ancak ortaya çok tuhaf metinler çıkmıştır. Kur'an'ın manzum çevirileri de genellikle estetik kaygılardan çok, Türklük ve Türkçülük gibi saiklerle hazırlanmıştır. Ayrıca, Alevî-Bektâşilere ait manzum çeviriler de hem M. Kemal'in tatbik mevkiine koyduğu Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet projesini sürdürmek, hem de Alevî-Bektâşî ritüellerinde okumaya elverişli bir metin üretmek gibi saiklerle hazırlanmış gözükmektedir.

Türkçedeki telif meallerin çok büyük bir kısmı harfî/literal tercüme tekniğinin normlarını yansıtmaktadır. İhtimal ki bu durum bir yönüyle ilâhî kelâma beşerî yorum katma endişesinden, diğer bir yönüyle de Elmalılı ve Çantay'ın adeta prototipleşen meallerindeki tercüme tarzının esas alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gerek her mealin az çok bir yorum olduğu, gerekse Kur'an gibi son derece edebî bir metni literal düzeyde çevirme imkânının bulunmadığı gerçeğinden hareketle kimi mealler tefsirî tercüme tekniğine göre hazırlanmıştır. Ancak bu tür mealler de kaynak dile/orijinal metne fazla müdahil olduğu yönünde eleştiriler almıştır.

Kimi meal sahipleri, muhtemelen bu tür eleştirilere uğramamak için, mümkün mertebe harfî tercümeyi esas almış ve gerek görülen yerlerde açıklama notlarına yer vermiştir. Ancak bu mealler de bilhassa rivayete dayalı bazı açıklama notlarıyla ilgili eleştirilere muhatap olmuştur. Yetmişli yılların ortalarında kendisini fark ettiren, seksenli yılların sonlarında ise *Kalem* dergisinde yayımlanan makalelerle dinî geleneğin Kur'an ekseninde sorgulanması ve dinde tek sahih kaynak olarak Kur'an'a başvurulması fikrini savunan Kur'ancı-Mealci söylemin de etkisiyle Türkiye'de meallere rağbet artmış, ayrıca Yaşar Nuri Öztürk'ün doksanlı yıllarda kendisine tanınan medya imkânlarıyla geniş kitlelere duyurma imkânı bulduğu Kur'an İslam'ı söylemi de meallere yönelik rağbete gözle görülür bir hız kazanmıştır.

Bu süreç hem meal okuma alışkanlığını memleket sathında artırmış, hem de meal sayısının artmasına yol açmıştır. Yakın geçmişte mealin yükselen bir değer haline gelişi önlenemeyince, ister istemez Türkiye'deki hemen her İslamî grup ve cemaat kendine uygun bir meal bulma ya da hazırlama ihtiyacı duymuştur. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet'ten günümüze telif ve tercüme olarak iki yüz kadar meal hazırlanmıştır; ancak bu niceliksel fazlalık niteliğe pek

yansımamıştır. Daha açıkçası, bilhassa ilmî güvenilirlik, anlam takdirlerinde isabetlilik gibi hususlar açısından bakıldığında, Elmalılı Hamdi Yazır ile Hasan Basri Çantay’a ait mealler halen aşılamamıştır. Ayrıca, yakın geçmişte nitelikli meallerin ortaya çıktığına tanık olunmakla birlikte mevcut meallerin birçoğu, kendinden öncekilerden ama daha çok da artık mîri malı gibi görülen Elmalılı ve Çantay’ın meallerinden kopyalama ve/veya uyarlama yoluyla hazırlanmıştır.

II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’an Mealleri

Mustafa ÖZTÜRK

Özet

Osmanlı’nın son döneminde anayasal saltanat rejimi olarak tarihe geçen II. Meşrutiyet tecrübesinden günümüze iki yüz kadar meal hazırlanmıştır. Bir asırlık zaman aralığında bu kadar fazla sayıda mealin okuyucuyla buluşmasının çok boyutlu ve dramatik bir hikâyesi vardır. Dahası, meal Kur’an’ın Türkçe çevirilerini ifade eden teknik bir terim olmanın ötesinde dinî, fikrî, siyasî anlamlar ve imalar içeren bir kavramdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu kavram Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerine damgasını vuran Garpçı, seküler modernleşme projesinin dinî boyutuyla ilgili kısmında olup bitenlerin garip hikâyesini bünyesinde barındırır. Bilhassa II. Meşrutiyet döneminde fikrî zemini oluşan ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında Hristiyan Batı dünyasındaki Protestanlık tecrübesine benzer şekilde uygulamaya konulan Türkçe Kur’an ve ana dilde ibadet projesine muhafazakâr ulemanın karşı çıkışıyla kavramlaşan meal kelimesi ne gariptir ki yakın geçmişte ve günümüzde Protestanlığın “Sola Scriptura” (Sadece kutsal kitap) prensibini hatırlatan “Kur’an İslam’ı” söylemini tanımlamak üzere Mealcilik şeklinde bir kullanıma medar olmuştur. Böylece kelimenin ıstılâhî manadaki ilk kullanımında (mevrid) gözetilen maksat ile Mealcilik şeklindeki kullanımında (madrib) kastedilen mana arasında çok garip bir mübâyenet oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkiye, Cumhuriyet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’an’ın Türkçe tercümesi.

Translations of the Qur'an from the Second Constitutional Era to the Present

Mustafa ÖZTÜRK

Abstract

Since the Second Constitutional Era, which was the last period before the end of the Ottoman Empire, about two-hundred translations of the Qur'an were produced, the quality of which did not correspond to their quantity. Taking scholarly precision and semantic correlation as criteria, one can even say that the translations by Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (d. 1942) and Hasan Basri Çantay (d. 1964) are still unsurpassed. Although there have been other good translations in the recent past, these were orientated towards the earlier ones, mainly those by Elmalılı and Çantay by copying them directly or being inspired by them.

Keywords: Ottoman empire, the second constitutional era, Turkey, republic, The Turkish Presidency of Religious Affairs, Turkish translation of the Qur'an.

